

Szobrász, akinek három élete volt

Oral History -

Közreadja: **Kiss Sándor**

Wagner Nándor, amikor Tokióban a daganatos betegségét diagnosztizálták elkezdte kazettára mondani élettörténetét:

„1997. augusztus 6-án, a tokiói Keio egyetem kórházának egyik szobájából emlékszem vissza közelmúltban tett látogatásomra Nagyváradon, ahol megkerestem édesanyám sírját, valamint nagybátyám és édesapám sírját, melyet teljesen szétromboltak. Borzasztó volt újra látni ezt a várost, amelyben születtem, amelyhez annyi szép emlék kötött. Még Lindner Mariann volt velünk, rokonainál ebédeltünk az első napon, amikor kisült, hogy a ház ura valamikor iskolatársam volt, habár jóval később járt, mint én. Beszélgetésünk folyamán felidéződtek az emlékek, amelyek feltétlenül sorsdöntőek voltak életem alakulásában. Úgy gondolom, hogy ezeket a részleteket fel kell tárnom azok előtt, akik érdeklődnek, hogyan és honnan jöttem.

1922. október 7-én születtem Nagyváradon. Apám, szülei ellenkezésére házasodott meg, ami annyit jelentett, hogy anyám nem túlságosan szívesen látott volt a nagyszülői házban. Nagypapám, amikor megszülettem, rám se „füttyült”. Egyszer csak megállt a hintó a ház előtt, nagypapám bejött, megnézett és attól kezdve olyan nagy szeretet kapcsolt bennünket össze, amely egészen négy éves koromig tartott. Amikor december 6-án, Mikulás napján, a román diákok fellázdak, nagypapám a puskájáért szaladt, a szobába, ahol a fegyverek lógtak, megcsúszott a parketten, beütötte a fejét

és ennek következtében meghalt. December 8-án, nagy havazásban volt a temetése. Anyukám mindig félt tőle és mások is összehúzták magukat jelenlétében. Kivéve nagyanyámat, aki egy egészen kicsike asszony volt, az oldalán lógtak a ház kulcsai. Ha visszaemlékszem, és valamihez akarom hasonlítani, akkor mezőre kihajtott a bikákra gondolok, akiket pulikutya fegyelmeztek. Hát ilyen kis pulikutya volt az én drága nagyanyám, akinek a szájától és szigorától nagy-

apám bizonyos módon tartózkodott. De amikor nagyanyám nem volt jelen, mi mindent elkövettünk, hogy jól érezzük magunkat. Persze olyan dolgokkal szórakoztatott az én drága nagyapám, amiről addig fogalmam se volt. Például az éléskamrába ment, bedugta az ujját az üvegbe, a sztaniolszerű... nem sztaniol volt, annak idején olyan borszerű dolog volt, átdöfte és két nap múlva azt mondta nagyanyámnak, hogy jó volna megnézni a befőtteket, nincs-e olyan befőtt, amelyik nekünk jó lenne? Mármost nekem és nagyapámnak. Ilyenek voltak a cseresznyebefőttek, amit nagyanya megdöbbenéssel látott. Te jó Isten! Ez hogy történhetett? Milyen szerencse, hogy szólt! És az almáriumból kikerültek a porcelánok, melyek a gyümölcs étkezésére voltak fenntartva. S nagyapámmal együtt – ő huncuton, kacsingatott – ettük a befőttet.

Nagyapám háza az 1700-as években épült és volt egy hosszú lépcső, ami levitt az udvarba. Nagyapám talált egy seprűt, aminek nyelét puskaként gyorsan levágta és elkezdődtek a hadászati leckék, hogy kell célra tartani a puskát, milyen gyorsan kell mozogni. Egyszer csak egy örületes ordítást hallok a konyha felől Mit csináltatok? Nagyanyám akkor vette észre, hogy egy teljesen új seprűnyelet vágott le. Volt szidás. Vettük a demizsont és átmentünk a tulsóoldalon lévő Tornyai féle boros pincébe, ahol nagyapám a borát tartotta. Megtöltöttük a demizsont és hazatértünk a kedvenc dakszlíkkal együtt.

Nagyapám mindent elkövetett, hogy jó magyar embernek neveljen. Volt egy doboz, amelyben benne voltak a darutollak, hogy amikor majd a románok elmennek, ezeket a darutollakat majd kiosztjuk a derék leventéknek, és saját magunknak is kitűzünk egyet-egyet. Így is történt. Amikor a visszacsatolás megtörtént, szabályosan kiosztottam a darutollakat abból a dobozból, amit nagyapám rám hagyott. Nagyon

utálta a román embereknek a viselkedését. Ez irtóztató volt. Nem hiszem, hogy túl helyes volt ez a nagyapám nevelésében. Feltétlenül sokat jelentett abban, hogy fölfokozta későbbi életemben a szenvedéseket.

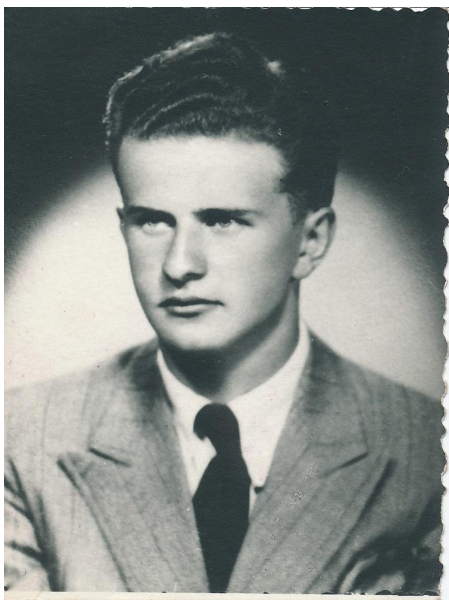
Nagyapám halála után, mint minden gyerek Váradon, Mártonffy Bandi, Juli Ervini, Szentmiklóssy Bandi, akik nekem játszópajtásaim voltak, mind az Orsolya zárdába kerültek. A nővérem is. Szántai Jancsi is ott volt, meg Bauer Jenő is, és én is oda szerettem volna kerülni. Apám és anyám úgy határoztak, hogy elküldenek a görög katolikus püspökséghez tartozó iskolába. Ez egyfajta mintaiskola, ahol francia szerzetesek tanítottak. Olyan preparált tanítóképző iskola, ahol Montessori szisztémával tanítottak. Kedves furcsaszagú papok. Hát engemet odavittek az első elemibe, egy szót se tudtam románul, és nagy nehézségekkel próbáltam követni azt, amit a tanítók beszélnek. A franciát valamivel jobban értettem, mint a román nyelvet, de hát a románnal nagy bajaim voltak. Decemberben skarlátos

lettem és bevittek a járványkórházba, ahol komplikációk léptek fel a vesémmel. Szegény anyám az első két hetet ott töltötte velem a szemben lévő ágyon, majdnem alvás nélkül. Lábán nagy hurkák maradtak. Hazament és én ott maradtam egyedül. Néhány hétig ott kellett maradnom. Majdnem tavaszig kórházban voltam. Hazavittek és újra kellett tanulnom jární, mert nem tudtam a lábamra állni.

Ahogy egészségem valamennyire felerősödött, elküldtek vidékre apám barátjához, merthogy ott román nyelvet is hallok, és jó a levegő, egészséges hely, szóval kevesebb baj lesz velem. Én ott a kocsisnak lettem a barátja, a kocsis román ember volt, sokat beszélgettünk. Tanultam, hogy hogyan kell csutakolni a lovat, hogy kell bánni a lovakkal, hogyan kell befogni. Az istállóban volt egy hatalmas nagy báránybórbunda azon aludt a kocsis, akit úgy hívtak, hogy Nátye. Jött az ősz, újra iskolába kellett mennem, nem kerülhettem a másodikba, újra kellett járnom az elsőt. Az újrakezdés sértő volt és kellemetlen, de már jól beszéltem románul, rövid idő alatt teljesen egyenesbe jöttem. A gyerekekkel megpróbáltam barátkozni, de ők nagyon ellenségesen viselkedtek velem szemben. Emlékszem az első napra, amikor a könyveket megkaptam, hazafelé anyám fogta a kezemet, és azt mondta, hogy ha nagyapám élne, ezt nem teheték volna velem. Sírtam. Folytatódott ez a dolog, mert a gyerekek egyre jobban elkanászosodtak, ütöttek engem. Azt mondta édesanyám, hogy nem az a legény, aki üt, hanem az, aki állja. Hát én álltam. Álltam ezeket az ütéseket egész sokáig. Ez a dolog visszatért később, amikor a gimnáziumba jártam.

Az elemi iskolában nagyon jó gyerekek tartottak. Rengeteg intelligencia teszten estem keresztül. A kedves francia szerzetesek jó barátok voltak, játszottunk, a tanárok külön kezelték bennünket és ez irigységet szült. De barátságot is. A barátságot

fenntartással kellett kezelnem, mert egész másfajta emberek voltak azok, akiktől barátságot vártam. Nem tartottam magamat kiemelkedő személyiségnek. Jól éreztem magamat a kocsisal és az utcaseprővel, akik a barátaim voltak. Még a szemetes legénnyel is jobban összejöttem, mint néhány úgynevezett előkelő család gyermekével. Legjobb barátom a Bazili Bandi, vele jól megvöltünk. Tartott egészen a negyedik elemiig. Jött a harc, felvétel a gimnáziumba. Felvételizni a magyar szekcióra akartam. Meg is tettük, de édesanyámnak nem volt tudomása arról, hogy ilyesmit hogyan kell elintézni. Az Orsolya zárdába jutott nővéremnek egyszerű volt, mivel az Orsolya zárda apácai apámnak paciensei voltak. Úgyhogy az egészen simán ment. Nem gondolták, hogy másképpen kell intézni a magyar szekcióba való bejutást. A felvételi vizsgán elbuktam. Egy szóért. Azt, hogy *zsír* románul írtam. Szegi tanár úr volt a magyar szekció igazgatója, behívta édesanyámat és azt mondta, hogy nem tehet egyebet, vegye tudomásul, hogy bizonyos numerus clausus van, megszábták, hány magyar diákot vehetnek fel a magyar szekcióra. Ha az ön fia bekerül, egy gyerekkel kevesebb érettségizhet és ez borzasztó nehézségeket jelent. Az ön fia már beszél románul is, sőt franciául is. Nem tennék meg azt, hogy átmennek a román szekcióra és ott felvételizzenek? Ott biztosan fölveszik, és akkor eggyel több magyar embernek lesz érettségi bizonyítványa. Ezt édesanyám mesélte otthon. Mondta, hogy nyáron még mit kell tanulnom ahhoz, hogy szeptemberben felvételit tegyek a Gozsdu Líceum román tagozatára.

Fölvettek és bekerültem az első osztályba, a Gozsdu Líceumba. Karszámom 373 volt. Nem felejtem, mert nem tartottam túlságosan szerencsés számnak, annak idején sem. Ott azután olyan románok közé kerültem, akiket addig még soha nem láttam. Falusi legények, orosz gyerekek és másfajta gondolkodásúak, de nagyon egészségesek és nagyon durvák, meggondolatlanok és faragatlanok. Két román fiú volt, akikkel lehetett értekezni, a többi rajtuk nem jöhetett számításba. Az első gimnázium nagyon jól ment, de már ott is észrevettem, ha jól felelek, akkor olyan dolgok történnek körülöttem, amelyek elképzelhetetlenül rosszindulatúak. Megcsapott a durvaság, irkáimat bepiszkolták, amire én nagyon kényes voltam. Ruhámra, táskámra piszkot dobtak. Aztán folytatódott azzal, hogy szájon vágtak, mert magyarul beszéltem. Anyám tanácsára, igyekeztem nem visszaütni. Helyzetem egyre súlyosbodott. Harmadik gimnáziumban a tanárok is rosszindulatúak voltak velem szemben, mert azok is mind suttyók voltak, bocsánat a kifejezésért. Volt egy tornatanár, aki elbuktatott tornából, és volt egy zenetanár, aki pótvizgára buktatott énekből. Ez azt jelentette, hogy ősszel újra kellett vizsgáznom. De az iskolai tornabemutatónál én voltam az első.

Osztályfőnököm nagyon rendes román ember volt. Floreának hívták, rám nézett és röhögött, hogy pótvizsgára ítélték. Ez közel se olyan egyszerű dolog, mint aminek kinéz, mert aki felkerült a pótvizsgás fiúk táblájára, azt mindenki nyomta. negyedik gimnáziumban vigyáztam arra, hogy nehogy baj legyen. De a durvaság már olyan fokú volt ellenem, hogy azt nem lehetett kibírni. Ez egészen karácsonyig ment. Matematikából kiváló voltam, román nyelvből majdnem elégtelen, francia nyelvből elégtelen, latinból majdnem elégtelen, történelemből jó, magaviselet elégséges. Ilyenfajta dolgok voltak készülöben számomra a karácsonyi szünetre, a trimeszteri iskolajelentésben. Szokás szerint a trimeszteri szünet előtt a legjobb rajzoló a táblára rajzolt valamit és arra rá volt írva: *Kellemes Ünnepeket!* Ezt rám bízta az osztály, talán az osztályfőnök is, azt hiszem. Volt egy Brégenski nevezetű román fiú, aki mindig vert engem. Mikor kész voltam a

rajzzal (persze jóval korábban mentem be, hogy a rajzot el tudjam készíteni mielőtt a tanítás elkezdődik) fogta magát és a szivaccsal belemázolt a közepébe, utána az arcomhoz vágta a szivacsot. Én erre visszacsépeltem, de úgy, ahogy senki sem gondolta volna. A fiú összerogyott, de a többi román fiúk összeálltak folytassák az ütlegetésemet. Őket is szétvertem. Utána nyugodtan beültem a padba, aztán mentem és kijavítottam a rajzot. Mielőtt a vakáció elkezdődött volna, volt egy pihenő, egy kézimunkaóra. Gondoltam, ha visszamegyek, újra megtámadnak. Hát nem ez történt. Mindenki nagyon kedves lett hozzám, még a legnagyobb disznó, egy verekedős is egészen kellemes figurává változott. Nem tudtam elképzelni, hogy mi történt?

Megvolt a szünidő. Tanárain jóindulata nem javult, de helyzetem az osztályban valamivel jobb lett. Én magam valamivel durvább lettem, mint azelőtt. Láttam, hogy a legkisebb engedékenység részemről olyan fokú túlzásokban tornyosul, amiket nem lehet már elviselni. Félttem, hogy valami szörnyű fog bekövetkezni. Vigyáztam, hogy ne legyenek túl jó, de ne legyenek túl rossz se. Valamiképpen sikerült átvészelnem a negyedik gimnáziumot. Aztán történt egy nagy hiba az utolsó hónapban, mert a román városparancsnok fia, aki nyolcadikos volt szaladt felfelé a lépcsőn, én jöttem lefelé a korlát mellett, és a válnok összeütközött. S ő egy irlagmatlan pofont lekevert nekem. Visszaugrottam három lépcsőt és úgy állon vágtam, hogy eltört az állkapcsa. De az én kezem is. Ez a röntgenológusnál derült, aki megnézte meg a kezem. Szentmiklóssy Bandi is velem jött. Mit csináltál Öcsi? Mondom, hogy valaki megütött, és visszaütöttem. Kit ütöttél meg? Mondom a Drimbát! Mondta, hogy annak eltört az állkapcsa. Szóval ez történt. Láttam, hogy ez így tovább nem fog menni. Súlyos idők voltak, 1937-et írtunk.

Szüleim felmentek Remeczre nyaralni. Nekem újra két pótvizsgám volt, mert megakarták gátolni, hogy kiérettségizzem. Eszembe jutott, hogy más iskolába menjek.

Wágner Nándor

Az igazolvány tulajdonosának sajátkezű aláírása.

Családi és utóneve: **WAGNER NÁNDOR**

Művész neve:

Születés helye: **Nagyvárad**

Születés ideje
év, hó, nap: **1922. október 7.**

MAGYAR KÉPMŰVÉSZEK ÉS
IPARMŰVÉSZETEK SZÖVETSÉGE 3

Belepes kette: **1953. március**

Szakosztály: **20. osztály**

Munkahelye: **Budapest, Szabóvárosi U. 11.**

Lakcíme: **Budapest, Szabóvárosi U. 11.**

A lakásváltozás és munkahely a 6., 7. oldalon.

ELNÖK: **Wágner Nándor**

FŐTITKÁR: **Wágner Nándor**

Megtudtam, hogy van Ipari Liceum, ahol az ember megtanulja a szakmát, például építészetet, és onnan a műegyetemre, de még Képzőművészeti Főiskolára is lehet menni. Nem kértem ki a szüleim véleményét, mert ők Remeczen nyaraltak, én meg otthon maradtam Váradon. Elmentem egy gyárba dolgozni, mert azt mondták, hogy a felvételi vizsgához szükség van valami ipari gyakorlatra. Vasasoknál dolgoztam és ismerkedtem az életükkel. Ősszel aztán elmentünk a felvételi vizsgára, ahol sikerült a felvételi vizsgám.

A románok nagyon vigyáztak arra, hogy gyerekeik kerüljenek a gépészmérnökre, ami jobb társadalmi pozíciót biztosít. Négy fakultás volt: műkovács, géplakatos, műasztalos és szobrász. Kovácsokhoz nem engedtek be, pedig gondoltam, hogy a műlakatosság nagyon érdekes, és képességeimet ott virágoztathatnám, hogyha az apám betegsége súlyosbodik, akkor át tudjam venni a keresőpozíciót és segíteni tudjak a családon. Az asztalosokhoz kerültem. Az asztalosok bel-építészetet tanultak. Nagyon komolyan csinálták, egész magas fokon és elbűvölt. Például az új templomajtók tervezése, stílusépítkezés, stílbútorok rajzolása. Ugye addig én csak rajzoltam. Volt ott egy Bernát nevű műasztalos, rettentően irigyelte, hogy jobban rajzoltam, mint ő, és többet tudtam a stílusokról, mint ő. Azt mondta, hogy nem tudja elviselni a pofámat. Volt ott szobrászat, egy marhaság. Románoknak útszéli kereszteteket faragtak. Azt hívták trojkának. És keresztet a püspöknek, körtefából. meg ikonosztáz részeket. Az ikonosztáz nem egyéb, mint a görög katolikus templomban a szentek szentje, a belső oltárrészt és a külsőt elválasztó fal. Ezek általában bizánci jellegűek voltak Romániában. Nagyon nagy kereset volt irántuk, ez kétségtelen. Elég az hozzá, hogy amit szerettem volna tanulni, nem tehettem, mert kitértek. De hallgathattam bel-építészetet. 1940 szeptemberében megtörtént a visszacsatolás. Az ipari liceum utolsó előtti évét

jártam. A magyar minisztérium átvette a fennhatóságot. Magyarországon nem volt ilyen iskola. Átalakították tanulási programot. A Diószegyi tanár úr hivatott, és a Szent László Gimnáziummal együtt vonultam fel Horthy Miklós előtt a bevonuláskor. Ideje alatt. A tanár úr mosolygott rám és mondta: Nehéz volt ugye? Igen, feleltem. Most majd mindent megteszek érted fiam, és minden rendbe jön! Ezt mondta. De engem ez nagyon sértett. Súlyosabb dolgok voltak mögöttem, mint csupán ez. Elkezdtem tanulni, hogy különbözeti érettségire jussak. Szontágh Gusztáv lett az igazgatója a líceumnak. Bementem hozzá és megmondtam, hogy különbözeti érettségire állok, magánúton tanulok, és nem folytatom az ipari líceumot. Szontágh Gusztáv azt mondta, hogy minden úgy rendbe jön, hogy azt el se tudom képzelni!

Aztán sikerült megtalálni azt az embert, aki engemet valóban szobrászatra tanított. Fey János, volt az, aki akkor tért vissza Hollandiából. A holland királyi udvarnak volt a szobrásza. Felesége szintén holland hölgy volt, aki nem bírta megenni Nagyváradon. Látva, hogy a kocsisok ütik a lovakat ostorral, visszatért Hollandiába. Fey Jánosnak a szívével volt baja, és a nedves levegő nem kedvezett neki, ezért Nagyváradon maradt. Én voltam az egyetlen növendéke. Valódi szobrászatra tanított, és volt még egy gyerek, akit fölvettek az első évre, hogy ne legyek egyedül. Innentől kezdve gyönyörűen haladt a tanulás, s a reményeim nagyok voltak. Gondoltam, megnyílik a lehetősége annak, hogy bekerülhessek a Képzőművészeti Főiskolára. Fogalmam se volt arról, hogy a Képzőművészeti Főiskolára bekerülni közel sem volt olyan egyszerű dolog. A növendékek éveig mestereknél tanultak ezért. Édesapámnak, karácsonyi ajándékkul baglyot faragtam szünetben. Két könyvön ült a könyvtárban, nagyon szép a bagoly volt, de Fey Jánosnak nem tetszett, mert túlságosan leegyszerűsített finom formája volt. Azt mondta, engedjem meg, hogy befejezzem a szeme körül a tollakat. A szeme körül a tollakat bevágta, a szívem majdnem megszakadt. Megköszöntem, és a műhelyben, ahol sokan dolgoztak, a baglyot kipolitúrozták. Ez volt az utolsó alkalom, hogy láttuk egymást. A háztulajdonos, ahol lakott felemelte a házbért, mert műhelyének falára freskókat festett. Elrendelte, hogy meszeljék le a falakat. Aztán szívögörcsöt kapott és meghalt.

Karácsony után nem volt már mesterem. Most mit csináljak? Apám vonakodott mindenféle beavatkozástól, nem túl nagy tekintélye volt előtte az Ipari Líceumnak, néha inasiskolának nevezte. Azt mondta, hogy mindent hajlandó fizetni, ha orvosira megyek. Ezt komolyan átgondoltam. Nem az érettségi volt a probléma már, hanem a hivatás vállalása. Minden embernek a szenvedését magamra vettem, gyenge és érzékeny gyermek voltam. A románokat, akiket néhány magyar útni akart a visszacsato-

lás idején, az utcán, szégyenkezve kiszedtem a kezük közül. Az egyik később aztán megtámadott, mikor a háború befejezése után visszakérültem Váradra. Neve Berkes volt. Folytatva a dolgokat, tehettem volna? Műgyetem, - igen, ez nagyon kecsesítőnek ígérkezett. Fölmentem néhány napra Remeczre, hogy édesanyámmal beszéljek. Nekiálltam egy csomó tervrajzot csinálni olyant, amit tanultam az iskolában. Olyanok voltak, állíthatom, hogy a legjobb műépítészeti hallgató sem tudott jobbat készíteni. A perspektíva mestere Pavot Gyula volt, aki nemzetközileg elismer rajzoló volt. Azt gondoltam, a rajzokat elviszem, és el is adhatom. Kiderült, hogy a rajzokat soha nem lehet eladni, olyan nincs! A rajzokat egyszerűen ellopják! Eladni nem lehet! Fölmentem újra két napra Remeczre valami miatt. Ott volt egy társaságban Rimanóczy Laci bácsinak a felesége valamint Rimanóczy László és György, nagyapámnak iskolatársai és barátai. Rimanóczy néni azt mondta, hogy

öcsének protekciója van a Műgyetemen. Egyszeróval nyugodtan mehetek a Műgyetemre. Ennyit kellett mondani nekem, ahhoz, hogy teljesen elfordítsanak attól, amit szerettem volna, művelni abban az időben.

Tanultam az érettségiig. Megérkezett az érettségi biztos. Valami budapesti iparművészeti főiskolai tanár, valami ilyesféle. Érettségim kiválóan ment. Kérdezte, tudok-e rajzolni egy reneszánsz kapitellt? Egyszerűen reneszánsz kapitellt (oszlopfőt). Az akantuszleveleknek a törvényszerűségét nem ismertem. Stílustörténetet egyáltalán nem tanultam olyan módon, mint szerkesztési alapot. Erre az érettségi biztos, a kiváló érettségim ellenére egyszerűen el akart buktatni a fő szakból, a szobrászatról! Lázáadás lett a vége és Szontágh Gusztó bácsi felment a minisztériumba, és nagy cirkuszt rendezett. Elfogadták az érettségimet, végzettnek minősítettek. Az érettségi bizonyítványomban állt, hogy ez jeles, az jeles, de szobrászatról szó sem volt. Kaptafakészítőnek minősítettek. A kaptafakészítő magyarországi viccel függ össze, amikor a lánc-hídi oroszánt megkritizálta valami csizmadia. Ez az úgy nevezett „úrember” ezt tette az érettségi bizonyítványommal. Bel-építészetről szó se volt benne, habár abból is vizsgáztam. „Köztisztviselői minőségre jogosít.” Ez azt jelenti, hogy tiszt iskolára mehetek, vagy megpróbálhatok – ha ezt a viccet nem értik – ferdén bejutni a Műgyetemre. Szörnyű csapás volt számomra! Rosszabb volt, mint a románok pofonverése. Nem mutattam meg az apámnak az érettségi bizonyítványomat. Rimanóczy Gyuri bácsiékhoz sem mentem föl, nem akartam protekciót. Undorodtam az ilyesfajta mentalitástól, mert láttam az áldozatait a protekciónak. Megbocsáthatatlan hibákat követtek el az országot és a nemzet érdekei ellen!

Fölmentem Budapestre, erről nem szóltam apámnak. Befejeztem azokat a vázlatokat,

amelyeket az előbb említettem, kiegészítettem és csináltam egy szobrot. A hídon, amelyen az iskolába jártunk, volt egy vak koldus, akinek az arca engem nagyon meghatott. A koldusnak arcát megmintáztam és ezt felvittem Budapestre rajzaimmal együtt. Ott Laci barátommal találkoztam az utcán. Hogyan intézzem el a dolgaimat Budapesten, hogy lehet itt lakáshoz jutni? Ilyesmiket kérdeztem. Azt mondta, menjek a Lónyai utcai Emericana Kollégiumba, ott van a Várkonyi Fidél, és mondjam azt, hogy ő küldött engemet. Helyet kértem addig, míg a felvételi vizsgát leteszem. Ősszel volt a Képzőművészeti Főiskolán a felvételi. Pénzem nem volt, már ennivalóm se! Volt egy Kárpáti Vilmos nevű nagyon kedves fiú a kollégiumban, aki festőnövendék volt, ő segített. Tetszettek neki a rajzaim, a festményeim és a a műszaki dolgok, amiket csináltam. Javasolta, hogy a rajzokat, a festményeket és a szobrot vigyük Szőnyi István műter-

mébe. Az is a Lónyai utcában volt. Kárpáti Vili bejelentett bennünket és Szőnyi István fogadott. Kérem, engedje meg mester, hogy megkérdezzem, érdemesnek –e felvételiznem a Képzőművészeti Főiskolára? Nézegette a munkáimat, nem annyira a szobrot, mint a rajzaimat, aztán rám nézett és azt mondta: Erre nem tudok határozott választ adni, csak annyit mondhatok, hogy meg kell próbálnia! Feltétlenül meg kell próbálnia! Köszönetet mondtam, és eljöttem. Kíváncsi voltam Aba-Novák Vilmos véleményére is, de ővele már nem találkozhattam, mert már kórházban volt.

A kollégiumi társaimnak egyike volt a Peringer László. Kőbányán nagy gyáruk volt. Telefonáltam neki, hogy kérdezze meg édesapját tudna-e nékem valami munkát adni, merthogy munkára volna szükségem? Peringer bácsi kedvesen fogadott, azt mondta, hogy ott nem dolgozhatom, mert hadimű, aknákat, meg ilyeneket gyártanak, de a szomszédomban van egy keramikus, ott elhelyez. Egy hétig dolgoztam ízléstelen kerámiákkal, soha aztán kerámiát nem csináltam. Agyagformákat tisztogattam a sablon nyomatok után. Pénzt kértem ennivalóra Szó sem lehet róla! Mit gondolok, hogy nekem fizessen? Aztán lekommunistázott és azt mondta, ha kinyitom a számat, rendőrrel vitet el. Gyalog indultam a villamos vonalán, hogy Olári Gusztival találkozzam. Mi a fenét csináljunk? Gusztinak a nagybátya az csendőrezredes volt és a hadiműveknek volt valamilyen parancsnoka Budapesten. Meghívott bennünket. Felmentünk a lakására és mondtuk, hogy szeretnénk elhelyezkedni. Óh, azt én rögtön el t intéz-zem, mondta. Bekerültem a Szék- és Faárugyárba. Mondtam a képesítésemet és azonnal odatettek. A Híradó Mozi székeit rajzoltam, 450 pengőt ígértek érte. Na, mondom ez jó. Elvittem a cigarettatárcámát és órámat a zaciba, hogy kibírjuk addig,

amíg megkapom a pénzt. Guszti a fényképezőgépét tette be. Mire megérkezett 450 pengő, ott kellett hagynom a kollégiumot. Lakásra volt szükségem, és a lakás egy hónapra, majdnem 300 Pengő volt. Óriási pénz.

Mi a következő lépés? Meg kell várnom a felvételi vizsgát! Levelet kaptam Olári Sándor bácsitól, hogy amennyiben átmennék egy másik üzembe, segítségemre lesz. A borítékon a Honvédelmi Minisztérium pecsétje. Mit csináljak? Közben jóba lettem a többi műszaki emberrel, mérnökökkel. Szerettek engemet és a munkások is kezdtek szeretni ...

Közeledett a Képzőművészeti Főiskolai felvételnek a napja. Elmentem a Képzőművészeti Főiskolára és kértem engedélyt. Befizettem a felvételi vizsgára.

Váratlanul megérkezett édesapám és az albérleti lakásomban lakott. Apám aludt az ágyban én pedig a matracon. Ott volt két vasárnap aztán ment vissza. Elfelejtett pénzt adni, legalább annyit, amennyit, amit ráköltöttem, amíg nálam volt.

A Képzőművészeti Főiskola felvételijén rengetegen voltak. Mindenki örületes nagy neveket említett, akikről én csak újságokban láttam, meg rádióban hallottam, vagy könyvekben olvastam. Tizen, húszan voltak, akik, aki Mesztróvicznál vagy Burdelnél dolgoztak.. Először rajzolni kellett. Rajzpapírt kellett vennem az, lestemplizték, arra kellett aktot rajzolni. Életemben meztelen nőt, még nem láttam. Megrajzoltam. Egyáltalán nem éreztem a nőt benne, érdekesek volt az idősebb asszony testén a száros hurkásságok. Négy nap alatt, három rajzot csináltam. Majd kezdődött az egyheti szobrászat. Föl volt rakva egy vázra az agyag, hát ezt már jól tudtam, mert azt a Fey János bácsitól megtanultam, hogy miként csinálják a portrét. Szerszámaim nem nagyon voltak. Csináltam a portrét, egy öregembernek volt a feje. Befejezés előtt a mesterek végigmentek a jövődöbeli növendékek munkái előtt. Munkám előtt megálltak, nagyon nézegették.

Egy hétre rá ígérték eredményhirdetés. Ott volt egy modell, valami fél indián volt, akit egy külföldi cirkusz Magyarországon felejtett. Mondtam neki, hogy nagyon megbízható ember, adok pénzt, küldjön táviratot, ha sikerül a felvételem. Hazamentem Nagyváradra. Apám nem értette, hogy van egy kis szabad időm van. Egyszer csak megérkezik a távirat. Bementem édesapámhoz és odatettem elé a táviratot. Mi ez fiam? Mit jelent ez? Mondom, azt jelenti édesapám, hogy a Képzőművészeti Főiskolára felvételiztem és felvettek, mint növendéket. Fölhúzta a szemöldökét és szó sem szólt. Hogyan fogod ezt megoldani? Mondom, hogyha lennél szíves segíteni, hogy tanulhassak. Erre beígért 100 Pengőt havonta, de, ha az orvosira megyek, mindent fizet. Megkaptam az első 100 Pengőt, és a konyhapénzből is vonatjegyre, de már nem másodosztályú jeggyel mentem, mint ahogy szoktam utazni, hanem harmadosztályúval. Följutottam Pestre. Bementem az Emericana Kollégiumba és mondtam, hogy fölvettek a Képzőművészeti Főiskolára, tudna-e az igazgató úr nekem helyet adni? Hát, minden hely itt foglalt volt! De végül is ott maradtam a Lónyai utca melletti menzán. .

A Lónyai utca elég messze volt a Képzőművészeti Főiskolától, mert az az Andrassy úton volt. A műterem a Bajza utcában. Elkezdődött a munka. Hatunkat vettek fel. abból a tömeg emberből, Az egyik fiú valamilyen svéd grófnak mondta magát, és pontosan olyan volt, mint a svédek, melyeket később megismertem. Egy ilyen nyálázó szemérmetlen takony ember, aki rájött arra, hogy intrikából lehet igazán csak jól

meglenni. Elvégeztem munkáimat, minden munkámmal meg voltak elégedve úgy a kollégáim, mint a mesterem is. Ez a svéd mondhatott valamit a Stróblnak, mert év végén váratlanul csalódás ért. Nagyon szép eredménnyel végeztem el az első évet, úgyhogy szó volt arról, hogy a rektor úr, a Pilch Náci engemet fog megválasztani tanársegédnek a következő esztendőre. És ez kútba esett!

Komolyan vettem a tanulást, elmentem az Anatómiai Intézetbe, mert amit a Képzőművészeti Főiskola nyújtott, az nekem nem volt kielégítő. Művészettörténetből valami csilingelő marhaságok voltak, ami egyáltalán nem fedte a művészettörténet fogalmát. Mesék a művészekről. Mesék a korokról. Nem művészettörténet. Így én elmentem, mint „cselédkönyves” a Pázmányra, mint egyetemi polgár. Jogom volt meghallgatni az ottani Gerevich Tibornak az előadásait, az is olyan volt, hogy majdnem okádtam tőle. Hát ez nem művészettörténet! Ezek nem értik, hogy miről van szó. Én se értem, de ezek még kevésbé. Így aztán el kezdtem szaladgálni jobbra-balra ismereteket fölszedni. A legcsodálatosabb volt a közgazdasági tanszéknek a professzora. A kollégiumban is voltak nagyszerű előadók, ezeket az előadásokat én mind meghallgattam.

Kiss Ferenc professzor úr tanszékén különleges lehetőségem nyílt anatómiát tanulni, teljesen más volt, mint a Képzőművészeti Főiskolán. Messze meghaladta azt, amit a Stück féle anatómiából a művészek el tudtak maguknak sajátítani. Olyan preparátumok voltak a Kiss Ferenc tanszéken, amelyek világviszonylatban is egyedülállóak voltak. A preparátumokon dogoztam majdnem másfél évig. Ezer és ezer ideg kifejezése, amit nagyon kevés szobrász tudott elsajátítani, érzékeltetni. Ilyen volt a Donatello-nak a Bűnbánó Magdolnája, aminek a csodálatában sokszor kételkedtem, hogy valóban szobrászat-e? Corпуст, amit később, nem is olyan régen Székesfehérvár városának felajánlottam, a Corpus Hungaricumban, ezek a tanulmányaim benne vannak. És a háborúban szerzett élményeim is, amiről majd később szólnok. Nagyon érdekes dolgok voltak ott. A halott izmok után érdekelték a fiatal testeken lévő izmok. Ez azáltal vált lehetségessé vált, hogy egy Pap nevezetű rektora annak idején a Testnevelési Főiskolának, Pap László, azt hiszem. Megengedte, hogy bemenjünk, és figyeljük a birkózókat. Centiméterről centiméterre hosszan figyeltem az emberi testnek az átalakulási viszonyait, ami nagyon érdekes volt és nagyon lekötött. Aztán csillagászat iránt és az antropológia érdeklődtem, hallgattam egy darabig antropológiát, ez marhaság volt, meg se közelítettette azt, amit antropológiának lehet nevezni, szerintem. Későbbiekben megbizonyosodtam e felől. Érdekeltek minden, ami csak létezik.

Hallgattam odaadón a filozófiai tanszéken Révait. Gróf Révai volt a professzor, aki olvasott könyveiből idézett. Azt hittem, Révai úriember, később kislult, hogy még úriember se volt. Eljutottunk a szigorlathoz. Szigorlati vizsgám volt filozófiából, és teljes váratlanul Hegel és Engels párhuzamát adta fel nekem. Nem érttem, hogy mit akar, normálsan válaszoltam, mint egy diák abból, amit ő előadott. Nem volt nekem sok lehetőségem Hegelt olvasni, de Engelst ő erősen idézte. Na, mindegy befejeződött a filozófia vizsga. Megdöbbenésemre az volt kiírva, hogy mint kommunistát kidobtak a Képzőművészeti Főiskoláról. Teljesen meg voltam rökönnyödvé. Hát Mit fog ehhez az én apám szólni? Hát én azt se tudom, hogy mi az, hogy kommunizmus? Csak azt tudom, hogy Oroszországban meggyilkolták az embereket és csak baj van velük. Mit tudom én? Hát teljesen meg voltam rökönnyödvé. De akkor megtudtam,

hogy három zsidó is van az öt kirúgott között. Minden további nélkül mehettem volna a nagybácsimhoz, aki lovassági tábornok volt, és kérhettem volna a segítségét. De nem ez történt, mert egy kis gondolkodás után rájöttem, hogy ez a három zsidó menthetetlen ebben a helyzetben. Hát hogy jövök én ahhoz, hogy én kihúzzam magamat, és ezeket benne hagyjam a nyomorúságban. Nem tudtam kinek szólni a családon belül. Nem tudtam, hogy mit tegyek? Gondolkodási időre volt szükségem. Hazamentem Nagyváradra. Megdöbbenéssel vettem tudomásul, hogy a nővérem egy hivatásos katonának a menyasszonya. Az egész családomat tönkreteszem. Mi lesz ebből? Hogy lehet ezt rendezni?

Elhatároztam, hogy azonnal, önként bevonulok katonának.

Bairt Tibor bátyám, aki apámnak a legjobb barátjai közé tartozott, alezredes volt, engem csecsszópo koromtól ismert. Elmentem Tibor bácsihoz, hogy most azonnal szeretnék bejutni a Ludovikára? Rendben van drága fiam! Tibor bácsi kész volt a segítségemre lenni. Hallotta ezt a későbbiekben lévő sógorom és ő is közreműködött. A szeptemberi sorozásnál bekerültem a hadseregbe. Október 7-én volt, amikor átléptem a kaszárnyának a küszöbét. Bekerültem a gyalogsághoz, mert a gyalogsági kiképzés után megnyílik a lehetőség arra, hogy az ember a katonai akadémiára kerüljön. Nem voltam túlságosan boldog attól, ami mögöttem történt és türelmesen vártam, hogy mi lesz a folytatás. Az újonnan bejött újoncok ügyeinek intézésére felhasználták a karpaszományosokat. Így voltam én is a pótkeret részéről fölhasználva, fogadni a papírokat, mint megbízható családnak a fia, a politikailag meg nem felelő emberekről. Így történt, hogy rózsaszín cédulák érkeztek, és ezeket elolvastam. Egyszer csak az én cédulám is odakerült. Szépen betettem a zsebembe, aztán betettem másokét is, azután sokakét is, a zsebembe. Aztán azt mondtam, hogy nincs ennek semmi értelme a pótkeret miatt. Hülyeség, amiket itten írnak. A pótkeret törzsörmszere azt mondta, hogy Azt komolyan kell venni! Azt be kell jegyezni! Meg kell ítélni a dolgokat! Mondtam, hogy nincsen semmiféle képesítesem arra, hogy én ezt megítéljem. Leraktam szépen sorba azokét, akik nem egészen megfelelőek voltak pl. börtönviselt emberek. Miért kerültek börtönbe? Volt olyan, aki teljesen ártatlan volt. Volt olyan, aki föllobbanásában megölt valakit. Volt cigány, aki összeverekedett egy másik cigánnyal. Ilyesmi, és más nem odavaló dolgok. Mindenestre ezen is túljutottam.

Három hónap gyalogsági kiképzés. A gyalogsági kiképzés abból állt, hogy az ember kint volt a csapatnál, és mint a többi baka mindenre felhasználták. Nem WC takarításra. Szóval vannak dolgok, amire nem használták a karpaszományosokat. Istállótakarításra sem, de minden olyan egyéb dolgot el kellett végezni, amit a többi katona végzett. Kúszás, mászás, szaladás, fordulás jobbra-balra. Sok erőfeszítés. Ez volt az a három hónap, amely alatt azok az emberek, akikben komplexusok voltak, a karpaszományosokat megkínózták. Kaptam egy ilyen szerencsétlen hülyét, aki kondás volt valamikor, később a Magyar Demokratikus Hadseregben, a kommunista hadseregben volt főhadnagy a határvadászoknál. Balognak vagy minek hívták. Ő volt a rajpa

rancsnokom. És kúszás olyan volt, hogy bele kellett kúszni a szarba, a mocsárba, mindenbe. Takaríthattam a ruhámat. Ha a vizsgálatnál valami piszok volt, néhány napi fogságot kapott az ember. Ilyen volt az én örvezetóm, akkor már tizedes volt.

Magyarország kitértása és áldozatkészsége teszi győzelmesé fegyvereinket!

TÁBORI POSTAI LEVELEZŐLAP.

Hivatalos feljegyzések:

A tábori postát ellenőrizte.

M. Kir. 1944.

A felvevő hivatal kölet. bélyegzője

Cím: Tekintetes.

Kekkei Lászlóné
urasszonyak

A feladó

neve:

Wagner N. I.

rendfokozata:

hadp. őrn.

A tábori posta száma:

Budapest

Ára: 1 Bt.

Margitsziget
hadikórház, Dália

SZÉCSÉNY

Nagrad vármegye

Jó napot Szécsényre!

Ebbena pilonátban kaptam meg kedves levelet amely kimondhatatlan örömet szerezett. A mondatokkal olyan ingálmódon táncban kerétkettem hogy a légnyomástól féltéző seivem állhat meg. Pláibz csak értek én a szűz anyázza hale kungorqis vorz. Kérem magtörzseim gőzömet csimult. Postafordulathelyemert lehet hogy de tudom interneti levelet meggyt leghűlk. kérdőcsem (emelyor igyekezet postam.) kért eszbe oia. Budapest

Képes volt a marha a hátamra ráállni, amikor kúsztam, merthogy nem kúszok elég mélyen. Hát aztán csak ez kellett nekem! Felugrottam és azt mondtam Ide figyeljen, azt mondhatja, hogy nem kúszok, de a lábát nem teheti rám! Érti?! A pasas, úgy megijedt, hogy majdnem összeszarta magát. Attól kezdve nem bántott.

Nagy szerencsétlenség ért, mert egy Blegya Sándor nevű fiú zászlós lett a szakaszparancsnok. Ez a Blegya Sándor a Gozdsu Liceumba járt akkor, amikor én is odajártam. Rokona volt a román polgármesternek, de ezt akkor már nem hangoztatta, mert már magyar volt. Nagyon félt attól, hogy elmondom, hogy kirabolta a kémiai laboratóriumot, s ezért kicsapták, de mint polgármesternek az unokaöccsét nem az összes iskolából Romániában, hanem el kellett mennie valamelyik másik városba és ott folytathatta a tanulmányait. Attól félt, hogy mindezt felhasználom ellene. Reggel nyolc órakor rám tette az aknavető csövet, amit 5 percenként kell váltani támadások alatt a szabályzat szerint. Déli 12 órakor maga elé vigyázzmenetet rendelt el, és akkor azután letehettem a csövet. És megkérdezte: Fáradt vagy?! Nem reagáltam. Most, hogy a májrákom van, eszembe jut ez az esemény, mert, akkor a gyakorlatozás után a májám úgy földagadt, hogy nem tudtam a nadrágot begombolni magamon, és gyengélkedőbe kerültem, ahol három vagy négy napig pihentem. Ez volt az összes májproblémám az egész életemben. Nem szóltam egy szót se erről a dologról senkinek. Ő meg vidáman élte tisztii életét.

Bekerültem a tisztii iskolára. A tisztii iskolának a parancsnoka Siprák László volt, közismerten kemény katona. Volt ott egy másik ember, akit úgy hívtak, hogy Kékkői László, és egy beosztott hadnagy. Voltunk ötvenen vagy negyvenen az egész ezredből, karpaszományosok. Kezdődött karácsonykor az első év, és az év zártával rangidősként végeztem. Nagyon meg voltam elégedve az ottani étellel, mert ott valóban mindenki végezte a kötelességét, senki nem léphetett át semmilyen szabályt, mert mindennek megvolt a módja és a rendje. Tanították a karpaszományosokat arra is, hogyan kell viselkedni az asztal körül. Siprák László ügyelt arra, hogy a karpaszományosokat egyenrangúként kezelje. Mindenekelőtt nem volt rossz. Párbajködexet tanulunk. Jókat röhögtünk néha, és jól éreztük magunkat a tisztii főiskolán. Közben jó viselkedésem révén egyre fontosabb feladatokat bíztak rám. Így kerültem egy Kis Orczy Kálmán vezérőrnagy mellé kiegészítőnek egy vezérkari százados helyett, aki bizonyos hadműveleteket intézett Oroszországban. Azután térképészeti munkát végeztem, földméréseket végeztem, előkészítettem értekezleteket, közben a tisztii iskolán voltam. Ahogy az történni szokott Siprák őrnagy úr ugyanúgy akart használni, mint a Kis Orczy Kálmán. Elfogadtam és úgy is tettem. Egy alkalommal nem tudtam, hogy miért, de azt mondták, hogy be vagyok zárva. Nem szabad kimennem. Volt egy megbeszélés találok egy kislánnyal, tulajdonképpen a kislánnyal való találok nem érdekes, de hogy hazamehettem megfürödni, az nagyon érdekes volt. Azt hittem, hogy ebből nem lesz nagyobb baj. Fogtam magam és kisiklottam a kaszárnyából. Lezuhanyoztam, és egyszer csak hallom, hogy az asszisztens kisasszonya apámnak azt mondja: Te jó Isten katonák jöttek, hogy az Öcsit letartóztassák! Siprák küldött utánam katonákat, hogy az ő rendelete ellenére eltávoztam. Felöltöztem és egy olyan úton tértem vissza a kaszárnyába, amit a katonák nem ismertek. Beérkeztem a lakatnyába és felmentem az irodába. Ordítózás, kiabálás borzasztó rikácsolás hallatszott. Ez volt a Siprák, aki egyszer csak látta, hogy ott vagyok. Rám kiáltott: Ki engedte

Nagyvárad

Hadapród iskola

meg, hogy kimenjél? Mondom senki. És miért mentél ki? Találkoztam volt és nem tudtam lemondani, és meg akartam fürödni. Odaszól a főhadnagynak. Kopaszra vágatni, és be a fogdába! Megfordult és kiment. De másképpen történt, mint ahogy a Siprák elképzelte, mert apám nem értette a dolgot, hogy mi történt, fölhívta Tibor bátyámat. Tibor én nem tudom, hogy mi van? Mert az történt, hogy bejönnek a rendelőmbé, a katonai őrség szuronnal. Ilyet nem lehet csinálni! Tibor bácsi volt a nagyvárad helyőrség parancsnoka. Na, egy pillanat múlva érkezik egy telefon: Wagnert nem kell a fogdába vinni és nem kell lekopaszítani! Még beszélek veled. Kezdd hozzá a munkához! Ez utóbbi azt jelentette, hogy ahhoz, hogy ő vezérkari tiszt lehessen egy alkalmazó megbeszélést kellett összehoznia, amin vizsgáznia kellett Sipráknak.

A hadsereg parancsnokság kijelölte az anyagot a vizsgához, megadta a terepen az alapállást. Ennek térképészeti feldolgozását végeztem. Hozzákezdtem. Hét nap és hét éjszaka nem aludtam, a hetedik éjszaka az utolsó térképet befejezve, fölmentem a tiszti iskolára, és be az ágyba. Néhány perc múlva megjelent a helyőrség egy csomó emberrel, akik kezdtek felmosni engemet az ágyból. Mondták a fiúk, hogy ez hatodik napja, hogy nem aludt. Fölbresztettek. Azt mondták az a parancs, hogy ki kell, menjek a terepre, mert senki sem tudja megtalálni ezt a helyet. A területen megbízhatóan csak én mozogtam. Úgyhogy bizonyos magassági pontokban, a hegyek tetején ki kell tüzni jelzőzászlókat, amelyek azonosíthatók a térképen. Jóval minusz tízen alul volt a hőmérséklet, s engem szalmán, báránybundába takartak a legények, mert tudták, hogy mit művel a hideg. Aludtam, amíg dőcögött velem a szekér. Nagyváradtól valami 30 vagy 40 kilométerre volt a kijelölt terep. Amikor kiértünk a helyre, ki kellett jelölnöm, hogy az érkező tábornokok és vezérkari személyzet lovai hol álljanak, hol álljanak a kocsik, amik később őket elviszik, hol legyen a felállítási hely és

így tovább. Végig kellett mennem az egész hegyláncon körbe kitűzni az összes zászlót. Reggel körülbelül három és négy óraker kezdődött a vizsga. Az utolsó zászló kitűzésénél összerogytam és elaludtam a hó tetején. A délutáni órákban talált rám Kovács Attila hadnagy. Nagyon jól kipihentem magamat, csodák csodájára sütött a nap, s nem kaptam tüdőgyulladást. Nagyon frissnek éreztem magamat. Siprák őrnagy úr nem mondott köszönetet m, de három nap szabadságot kaptam. Ezen jót röhögtem. Mit csináljak három nap szabadsággal? Hazamegyek, apám szid, hogy katonáskodom, és nem tanulok. És annyi pénzem sincs, hogy moziba menjek. Így történt egy napig voltam otthon, fürödtem és ettem édesanyámnak kosztját. Következő nap reggelén a laktanyában nyergeltettem egy lovat és elmentem lovagolni. Kimentem a Félix fürdőbe és jót fürödtem. Ilyen dolgok is történtek hadapródiskolai időmben. Közben nagy veszteségeket jelentettek a keleti frontról. Siprák Lászlót menetszázadba osztották más lett másik iskolaparancsnok. Közülünk másodévesek közül kerültek ki a rangidős oktatók és szobaparancsnokok. Történt egy nagyon érdekes dolog. Savanyú József, később Budapest polgármesterének volt a titkára a bevonuló karpaszományosok között volt. Hadapródként én fogadtam. Amikor kirúgtak a főiskoláról, amihez az utolsó pillanatig ragaszkodtam, és az egyetemi könyvtárban tanultam, mert nagyon érdekes könyvekhez jutottam, nem volt pénzem ennivalóra se, és már hazamenni sem tudtam. Az érettségire kapott cigarettatárcámat, melybe belevesték családi monogramom, betettem a zaciba, a Lónyay utcában. A cédulára hivatkozva kértem Savanyú Jóskát, hogy pénzt kölcsönözzön, s mihelyst pénzhez jutok, azonnal küldöm, hogy kivegye a zaciból a cigarettatárcát. Megígérte. Mi történt? Zsoldom három, vagy hat pengő volt. Három hónapig gyűjtöttem és elküldtem a Savanyú Jóskának. Savanyú Jóska visszaküldte a pénzt, mert pénzre volt szüksége és eladta a tárcát. Na, ez a Savanyú Jóska bejött ezredünkhöz karpaszományosnak. Szegény fiú azt se tudta, mit csináljon. Benyúlt a zsebébe és azt mondta, itt van, elhoztam a cigarettatárcát. Volt pénzem, odaadtam neki, egy szót se szóltam. Ránéztem cigarettatárcára, amelyen már Savanyú József monogramja állott. Szobaparancsnoka lettem a Savanyú Jóskának. Tekintettel a körülményekre, Savanyú Jóskának soha, még azt se mondtam: Vigyázz! Mit csinál? Vagy ilyesmi. Egy szót se. Egész idő alatt várta, hogy megnyomorítom, tönkreteszem. Ilyen gondolatom nem volt. Csak undor. Amikor a polgármester titkára lett, barátilag viselkedett. Nem kerestem a barátságát. Azt mondta, soha úgy meg nem büntették, mint én tettem. Szégyellheted magad, mondtam. Ennyibe maradtunk.

Telt az idő. Másodévesek voltunk. A kolozsvári arisztokratákhoz tartozóknak különítményük volt a magyar hadseregben. Szolgáltak ott kiváló öreg katonák, akik harcúterén bizonyították kiválóságukat. Ebbe a csoportba kerültek a legkiválóbb tisztjelöltek vagy tisztek. Célhédi volt a neve a parancsnoknak. Ebbe a csoportba bekerültem. Tiszthiány volt, rangidősként, engemet akartak küldeni elsőnek a harcúterre. Gyakorlótérre mentem az emberekkel. Megtörtént az első repülótámadás Nagyváradon. Látva a bombázást, azonnal átkeltünk a Körösön, föl a Kálváriára és onnan le, körülnézni. Nővéremnek lakást épített apám, gyönyörűen be volt rendezve. Szebbet el sem lehet képzelní. A kémény megmaradt, és a zongora, mellette egy kard, egy szék. Minden füstölt. Hazatelefonáltam édesapámnak, asszisztens kisasszonya rohant a bankba. Gabi, szerencsére ott volt. Semmi sem maradt meg abból, amit esküvőjére

kapott.

A mi házukban egy zsidó család is lakott, mielőtt elvitték őket. Akiket lebombáztak, ilyen lakásokba osztották. Ilyen helyre kerültek Gabiék is, nem nagy örömmel. Béla sógorom kiment a harctérre, megsebesült és bekerült a debreceni katonai kórházba. A nővérem utána ment, hogy segítségére legyen. Tamás László, aki annak idején debreceni plébános volt a Szent Erzsébet templomban, apámnak jó barátja, segített a Gabinak és Bélának. A debreceni támadás után nyugatra kerültek.

Visszatérve katonáskodásomhoz, két napra rá szakaszparancsnoka lettem annak a díszszázadnak, amely a Pázmány Feri temetésén vett részt. A debreceni állomás bombázásakor meghalt. Aztán sok más, a nagyváradi támadásnál elesettek temetésén voltam a díszszázad parancsnoka.

Elérkezett a harctérre indulás napja. Kemény a szívű apám hullatott néhány könnyet, anyám arcrándulás nélkül mondta: Tedd fiam a kötelességedet! A nővérem mákos bejglit. Adott az állomáson. A váradi állomás tele volt emberekkel, búcsúztatták a fiaikat, szeretteiket, barátaikat. Másnap még mindig ott voltunk az állomáson. A következő nap délutánján a vonat egészen más irányba, mint gondoltunk. Északra indultunk. Lengyel területen jártunk. Hajnalban, kicsi gyerekeket láttunk, piros nadrágban, fehér ingben, a csípős időben. Balga német katonák karókkal vigyáztak rájuk. Szétszóródtak a mezőn, olyanok voltak, mint a pipacsok. Leugrottunk a vonatról, mert valami baj volt a sínekkel és ennivalót osztogattunk a gyerekeknek. A német katonának cigarettát adtunk.

Onnan érkezünk Banya-Berezov-ba. Csoportonként az első vonalba kerültünk. Ti-

zennégy kilométernyit gyalogoltunk, közben munkaszolgálatosokat láttunk, barátokra lertünk, köszöngettünk egymásnak. Nem volt olyan rémes a helyzetük még abban az időben. Liuchkyba, volt a 25. hadosztály álláshelye. Hivatott a tábornok.

Mondta, hogy aknazár alatt vagyunk, több a veszteség az aknáktól, mint az ellenségétől, mert a vonatkozási pontokat eltüntette az ellenség bombázása. Volt egy alezredes, a műszaki osztálynak a vezetője, Kolin Pál, egy tisztességes úriember. At kellett vennem a térképészeti anyagot, segítenem kellett megtalálni a vonatkozási pontokat. Nem egy könnyű feladat. De jól sikerült. Két vagy talán három hétig tartott. Pali bácsival néha kimentünk lovagolni. Aztán új autót kapott az alezredes úr. A sofőr pesti ember volt, egy padlason aludtunk. is ott aludt a padlason, ahol mi. Egyszer az autó csomagtartójában keretükből kivágott ikonokat láttam. Azt hittem, elájulok. Kérdeztem, ki tette ezt? Hát az ezredes úr rendelte el. Nem tudtam, mit tegyek. Jelentkeztem az első vonalba, mondtam, ha nem hagyják jóvá, kénytelen leszek kihallgatást kérni a vezérőrnagytól. Elrendezték. Lóháton, kis csomaggal érkeztem az első vonalba. Feléleztem, hogy most már csak a halál van, több szégyen nincs. A csapatnál, hullaszag volt, és minden véres. Kovács Attila főhadnagy ürhoz mentem, az aknavetősök századparancsnokához. Ott volt néhány kedves váradi fiú is. Az első éjszaka az történt, hogy az „aknavető kész, tűz” parancsra fölrobbant az aknavető. Úgy készítették az aknavető töltenyeket, hogy aki használja, robbanjon fel. Szabotázs volt, a vörös munkásoknak saját testvéreiket gyilkolták. Virág örvezetőnek, kettévált a feje, teste darabokra szakadt.

A német hadseregtől kérték, hogy az új fegyverek (pauszpatronok) kiképzésére küldjenek valakit. A lőfegyvereknek a betanítása, bemutatása, és használatuk megtanítása volt a program. Engem küldtek. Akkor a már harmadik hónapja szolgáltam kint a fronton. Kékkői frontkamasznak hívott, mert az mondta, hogy a frontkamasz a legmegbízhatóbb.

A különböző csapatoktól küldöttek voltunk, azt hiszem, tizenöten. Főhadnagy volt a legnagyobb rendfokozat. Várt bennünket egy teherautó, Stryi irányába vittek, ahol a németek átvették a parancsnokságot. A vonaton mindegyiküknek névvel ellátott helye volt. Időnként megállt a vonatunk, kiabálást, lövöldözést hallottunk, a partizánok fölrobbantották a vasútvonalat. Átszálltunk a néhány kilométerrel arrébb várakozó vonatra. Fáradtak voltunk, aludtunk. Amikor egy helyen kiszálltunk, láttuk, hogy vonatunk tetején, apácák, anyák, gyerekek, civilek zsúfolódtak. Kibírhatatlan látvány volt. A németek kirúgtak mindenkit, beültek a kényelmes helyekre.. Mi magyarok, derékszijunkat a két vonatablak közé feszítettük, és lógtunk a vagon külső oldalán. Az apácák kerültek helyünkre, nagy batyukkal utaztak. Egyetlen német sem adta át a helyét.

Krakkó előtt, egy állomásról, szállásunkra vittek. Itt láttam először a menekülők szomorú áradatát. Német csendőrök irányították a forgalmat. Szörnyű látvány volt. A katonai étkezdében kiváló kosztot kaptunk. Ott raktak elém az életemben először curry rice-t, amit még napjainkban is nem kis fenntartással tudok megenni, mert eszembe jutnak a háborús képek. Japánban, évekig nem bírtam hozzányúlni ehhez az ételhez.

Bemutatták a fegyvert, de Stryi-tnél áttörték az oroszok a vonalat és jöttek. Kivíttek az állomásra, ahol civilek álldogáltak. Mi, - Haják Andris csellista az operából, egy

székelyföldi tanító és én - beszélgettünk. Megszólítottuk a civileket, mondták, hogy vonatot hiába várunk. Teára hívtak egy szőlősbe. Rossz franciasággal, és németül, beszélgettünk, táncoltunk. Az egyik lány filozófiát tanult, a másik orvosnövendék volt. Haják Andris később, amikor a budapesti operaház Krakkóba szerepelt, találkozott egyikükkel és üdvözetét hozta.

Jött a vonat, megérkeztünk a szlovák határra. Átléptük, és ma már nem tudom milyen városka volt, ahol rengeteg bóher zsidó tartózkodott, szabadon jártak az utcán, nem volt semmi bajuk. A vendéglőben a tótok énekeltek, mindenféle magyar dallamú dolgokat. Kevert nép, semmi nyoma a háborúnak. Csapon keresztül jutottunk vissza Magyarországra. Nem volt pénzem felhívni édesapámat. Egy vendéglőben adtak nekünk valamit enni, kimehettem egy sétára. Találkoztam Karácsonyi István zászlóossal, ezredtársammal. volt. Meghívott ebédre. A tőle kért pénzzel felhívtam édesapámat, aztán jót úsztunk a Tiszában. Este vittek ki az első vonalba. Egy darabig haladtunk, egyszer csak megállt a vonat, azt mondták: eddig és nem tovább. Kisült, hogy az ezredem be van kerítve. Leszállunk a vonatról, az ügyeletes tisztól eligazítást kérünk. Hegyi vadászok voltak. Savanyú Jósikával találkoztunk, aki eltávozási papírt szerzett nekem. Mondtam, nem kérek semmit, és folytattam az utamat az első vonal felé. Átjutottam a bekerített helyen és feljutottam Ákosba, ahol találkoztam az ezredes úrral, az ottani zászlóalj parancsnokával. Be voltunk kerítve, az első vonal mögött körülbelül 50 méterre építettem magamnak bunkert. Kellemes, otthonos hely volt. A szétlőtt házakból ajtót szereztek a legények, bokrokkal zárták a külvilágtól. Jött, egy ludovikai tanár, egy alezredes, és azonnali hatállyal kirúgtak a lyukamból, kint maradtam a szabad ég alatt. Lázadoztam. Kékkői csitítgatott, mert baj lehet abból, ami-

ket mondtam. Csináltam egy másik lyukat, amit fakéreggel gyönyörűen beborítottam, tűzhely is volt benne és a kéményre nedves ágakat tettem, , hogy a füst ne látszódjék. A szükséges térképeket rendeztem. Egy alkalommal azt kérdezte Böszörményi, hogy hol a helyem. Mutattam. Azt kérdezte miért olyan kicsi a bejárat. Azért, feleltem, hogy dagadt törzstisztek ne férjenek be, ne túrjanak ki belőle! Szótlatlan tekergette a kalapját, de nem lett más következménye.

Büntetett előéletűek is voltak a fronton, akiket ha kítüntetéshez jutnak, felszabadítják a büntetés alól. Kemény gyilkosok. A gyilkosok mind nagyon rendes emberek voltak. A tolvajok piszkok. Víz nem volt a hegy tetején, ahol beástuk magunk. Hajnalban a fűről szopták le az emberek a harmatot.

Leváltottak, mert szükség volt rám máshol. Jött a parancs hadsereg főparancsnokságától a visszavonulásra. A völgyben, megnyergelt lóval vártak. Felültem és a Tatárhágón át magyar földre jutottam. Éjszaka volt. A lovakat kikötöttük. Egy épületben lefeküdtünk a padlóra. Arra ébredtünk, hogy támadnak az oroszok.

A Tatárhágóról Körösmezőre vonultunk az I. zászlóaljjal, én az ezred aknavetőseivel tartottam. Itt értük utol Kékkői főhadnagyék századát. Rohamszakasz-parancsnoki beosztást kaptam, helyettesem a kipróbált kiváló tizedes Mészáros Feri lett. Megpihentünk. Az egyik délután a zászlóalj sportversenyt szervezett, melyet századunk fölényesen megnyert. A nagyszerű hangulatomat beárnyékolta az, hogy a cowboy módra, vállon átvett szíjon viselt pisztolyomért a zászlóaljparancsnok jól leszidott, mondván, hogy az öltözködési szabályzat ilyet nem ismer! Másnap menetparancsot kaptunk, hogy vasúti szállítással Dél-Erdélybe kell vonulnunk. Éjszaka lett, amire elindultunk, sokszor légiriadó miatt vesztegeltünk. Időnként bomba felvillanásokat láttunk és a Sztálin-orgonák százai bevilágították az eget. Másnap ismerős szatmári tájon futott vonatunk. Kolozsváron keresztül haladva érkeztünk meg a Torda melletti Aranyosgyéresre, a célállomásra.

Feladatul kaptuk, hogy a zászlóaljunk az Aranyos nyugati partján előretörve, birtokba vegye Aranyoslonát. Onnan az új támadási cél Alsóaklos volt, ahol a támadás megáll. Igazi zerge feladat volt, mert nyílt terepen nem lehetett haladni. Kivezényeltek bennünket és az Aranyos bal partján Borrév körzetébe, ahol induló harcállásba rendeződtünk. Rövidesen megszólaltak az ellenség géppuskái és aknavetőik jellegzetes dugópukkanásait is lehetett már hallani. Mi is támadtunk. Éles süvítés hallottam, közben csapott egy akna, de nem robbant föl. Békés Viktor és az én lábam között, ahol szabályos háromszöget vágott ki a földből. Jobbra-balra ugrottunk, mint a nyulak.

Parancsot kaptam, hogy menjek át az Aranyos jobb partjára, Böszörményi ezredes hadállásába, aki közölte velem, hogy el kell foglalnunk az előttünk lévő hegyet, ahol a román hadsereg tüzérsége felsorakozott. Ezt azokkal az emberekkel kell megoldanom, akiket az utolsó 48 órában nem pihentettem, de csatlakozik hozzánk az 1. gyalogezrednek egy százada. A támadás 3 óra 25 perckor indul. Addig el kell foglalni a harcálláspontot közvetlenül az ellenség vonala mögött 50 méterrel. Olyan feladat volt, amire az első pillanatban semmit se szabad mondani. Elkézdtem a szervezést. Az 1. gyalogezred emberei még nem harcoltak. Embereim ki voltak merülve. Golyószórókon, géppuskákon kívül más fegyverre nem számíhattunk. Hátul a völgyben, tüzezlőveg volt a segítségünkre. Elindítottam az embereket, elfoglaltam a helyemet. Legnehezebb volt megoldani a kapcsolattartást, aminek csendesen kellett történnie,

mert 50 méteren belül, ha gally roppant elég volt ahhoz, hogy tűzözönnel válaszoljanak.

Három óráig 250 méter szintkülönbséget másztunk meg, ellenőriztem, hogy minden rendben van-e? Kékkői Lászlóval együtt ültünk és néztük az óránkat. Figyeltük a szemben lévő hegyet. Hatalmas hegy, borzasztó meredek, azon vitték fel a szakácsok az ennivalót. A románok megtámadták őket, eldobták az ételmet, puskát ragadtak. Ezt mind jól láttuk onnan. Öt perc maradt a támadásig. Abban a pillanatban futár jött: a támadás leállítva, visszavonulás. 5 percen belül a visszavonulás közel sem olyan egyszerű, mint ahogy az ember gondolná. Mert elkövethetjük azt a hibát, hogy az ellenség figyelmét felhívjuk magunkra. Levonultunk az Aranyos völgyébe.

Böszörményi ezredes úr parancsal várt. A bekerített 25. gyalogezred Miltényi alezredes által vezetett 3. zászlóaljának löszert kellett felvinnünk. Útnak indítottam embereimet a löszeres ládákkal. A hegyoldalnak 30-40 fokos volt, csak oldalazva lehetett menni. Két embernek egy ládát kellett vinni. Feljutottunk körülbelül a 200-250 méteres magasságig, az emberek egymásután összerogytak. Kiderült, hogy Miltényiéknak is vissza kell vonulniuk. A hírvivőt arra kértem, hogy jöjjön velem. Hideg eső esett, fújt a szél volt, fáztunk és izzadtunk. Mint Krisztus a kereszten, arccal kövek közé zuhantam, ruhám ronggyá lett. A hírvívő sem volt túlságosan jobb kondícióban. Román katonai maradványokhoz érkeztünk. Találtunk egy román köpenyt, magamra vettem, szóltanul folytattuk utunkat. Szakadékhoz érkeztünk, amelyen a pásztorok által készített átjáró volt, átjutottunk rajta a másik hegygerincre. Erdőbe értünk. hét óra lehetett, sötétedett, hideg volt. Egy tisztáson néhány száz ember feküdt, többen sebesülten. Miltényi alezredes harcálláspontja egy kis kaliba volt. Jelentkeztem és átadtam a parancsot a visszavonulásra. Vállaltam a visszavonulás vezetését. Korom sötét volt. Egymásba kapaszkodtunk Fél kilométeres emborsor élén álltam, mögöttem Miltényi alezredes és a többiek egymás övét fogva haladtunk. Imádkoztam, mondván jó Istenem beláthatod, hogy hány ember van itt, kegyelmezz ezeknek az embereknek! Amikor elérjük, a szakadék szélét, Uram adj egy villámot, soha többet benned nem kételkedem! Kijutottunk az erdőből, érzem, hogy hidegebb a szél, közel a szakadék. Abban a pillanatban megszakadt az ég. Olyan villámot még életemben nem láttam. Ott álltam az átjáró előtt. Hatalmas magasságban a villámlott s tartott, míg az utolsó emberrel át nem értem a túlsó oldalra. Leborultam, veríték öntötte el a testemet. Haladtunk tovább, belebotlottunk embereimbe, hajnalodott mire leértünk az Aranyos völgyébe. Budapesti autóbuszok vártak bennünket. Kékkői László főhadnagy mellett ültem. Ilyen villámot, mint az éjszaka még nem láttam. Csoda volt, mondta a főhadnagy.

Tordára vittek bennünket. Déli időben érkeztünk a város peremére. A műúttól az Aranyos patakig, ahonnan egy magaslat kezdődött, Kékkői László parancsnoksága alá tartozott, beosztott szakaszparancsnoka voltam. Pihentünk reggelig. A műútra páncéltörő századot állítottak, Liptay nevezetű zászlóssal, ők találkoztak először orosz és román tankokkal. Az utolsó tűzparancsot úgy adta ki, hogy hiányzott deréktől lefelé teste, bal karjával belekarolt az ágyúkerékbe és dörgő hangon kiadta a parancsot a tüzelésre. Így kezdődtek az Aranyos-tordai harcok.

Emlékszem, hogy mihelyst a támadás elkezdődött, ellenőriztem, hogy embereim he-

lyesen ásták be magukat van a lőszerük, ápolják a sebesültjeiket. Mögénk beállt két német páncélos a segítségünkre. Az egyik, nem értette, ellenőrzöm az embereket, löni akart. Aztán néhány órán belül a német páncélosok úgy eltűntek, hogy soha többé nem láttuk őket. 40-50 méter kukoricás volt előttünk, egy nap alatt a kukoricást letarolták a golyók, és a mögöttünk lévő gyár kerítésének lécei táncoltak, úgy szólt, mint valami xilofon. A gyár udvarán folyékony klórral tele vagon állt. Kértem a civileket hogy taszítsák ki ezt a vagon, amilyen messzire csak lehet. Hogy nem kapott találatot, azt a mai napig nem értem. Három vagy négy nap, maradtunk ott, nem tudom megmondani. Egyre kevesebb emberem maradt. Kimentem a balszárnnyra és kisült, hogy baj van. Mondtam a Kékkőinek, hogy vissza kell húzódnunk a balszárnnyal az út vonaláról egy kerítés védelmébe. A Kékkői makacs volt: Menj és ellenőrizd le az embereket! Halottak között kúsztam az első vonalba. Egy gödörbe igyekezvén belekúsztam egy szarba, úgyhogy tisztálgattam magam mászás közben. Kinéztem, és arcokat láttam, a szemben lévő oldalon álló oroszokét. Válaszoltam az ellenség tüzére, és néhány puskát a halottaktól kivettem magam elé, hol bal kéz felől, hol jobb kéz felől, össze-vissza, egy-egy lövést leadtam. Kidugtam a fejemet, sapkámra a sapkarózsa kapott egy találatot. Akkor egy rohamsisakot pálcára tettem, kinyomtam. Egy másután jöttek rá a lövések. Behúztam, kicsit arrébb tettem megint kinyomtam és lehúztam megint, és a pauzában visszalöttem abban az irányba, ahonnan a lövés jött. Elcsendesedés következett..

Orosz és román repülőgépek bombázták első vonalunkat. Szálltak lefelé meredeken, eresztették a bombát és igyekeztek vissza. Láttam, hogy egy ilyen csapás után, egy katona a belei felcsapódtak arra a fára, ahol álltam.. Amikor az utolsó töltényt kilőttem, indultam vissza. Mindenütt csak halottak voltak. Többek között ott volt az a borbély, aki a század távirása és telefonosa volt, gyerekkoromban ő vágta hajamat. Bal kezében még mindig ott volt a telefon. Előtte két orosz halott. Kékkői főhadnagy is megérkezett, és látta ezt. Töltényünk, lőszerünk már nem volt.

A szemben lévő oldalon hatalmas orosz támadás indult. Ezrével, mint a hangyák. Az Aranyos bal partján haladtak Torda felé, mint amikor a halottakat elborítják a kukacok. Lőszerünk nem volt. Jött egy cigány Kékkői főhadnagy úrhoz és mondta, hogy lelőtt egy páncélost, neki ezért kétheti szabadság jár. Kilőtt egy német páncélost! Hallgasson, mint a csuka, mondtuk neki. Hogy tehetett ilyet? Odaadtam neki minden cigarettám, hogy hallgasson. A cigány nagyon meg volt elégedve, néhány perc múlva, ő is meghalt. Mit csináljunk?

Egy súlyosan sebesült szakaszvezetőt vettem a nyakamba, rohantam vele az Aranyos partja felé. Nyitott helyre fektettem és mondtam, kötözzé be magát, amennyire tudja, valószínűleg ott találják majd az egészségügyiek, az ellenségnek sincs oka, hogy sebesülte lőjön.

Nem sokan maradtunk, azt hiszem öten-hatan. Átúsztuk az Aranyoson és a szőlők menti bozótban mentünk felfelé a hegyen. Az oroszok már egész közel voltak, hallottuk a hangjukat. Egyik hírvivő rámutat a mellemre és kéri Kékkői hadnagyot, hogy nézzen meg, mert megsebesültem. A zubbonyomra vörös volt. Kinyitom, az ingzsebemben antiszeptikus fiolás gyógyszer volt, amit apámtól kaptam, eltört a fiola és feloldódott a vízben. Felröhögtem, még az oroszok is hallhatták. Mentünk tovább, sikerült kikerülni az oroszok gyűrűjéből. A német nehéztüzérség mögött volt egy kis

kulipintyó. Fölszereltük magunkat lőszerrel. Reggel újra be az Aranyosba, át a túloldalra. Az oroszok már nem voltak ott, visszaszaladtak félelmükben. Bokorról bokorra jártunk, néztük, halottak, sebesültek hányan vannak. Egy házban két orosz sebesültet láttam. Az egyik az ágyon, nagyon jajgatott, nagy fájdalmai voltak. A másik a padlón feküdt a belső szobában. Bementem a spájzba, nagy üveg uborkát hoztam ki, oda lettem az orosz mellé és intettem neki, hogy csak vegyen nyugodtan. A másik emberrel nem tudtam mit csinálni. Kötözgettem, egyszer csak hallom, hogy valaki jön. Revolvért ki, s majdnem agyonlöttem a Kékkői főhadnagyot, aki szintén uborkás üveget hozott. Ekkor kezdődött meleg barátság kettőnk között. Meghitt barátság.

Összeszedtük az eldobott fegyvereket. Egy lovas kocsi tele lett fegyverekkel és lőszerrel. Parancsot kaptunk, hogy vonuljunk egy másik helyre. Visszavonultunk a zsákmánnyal együtt. Másnap reggel ki kellett mennünk a tordai református templomhoz tartozó temető feletti részre. Beástuk magunkat Megérkezett Böszörményi ezredes úr, harci álláspontja az édesanyja sírjánál volt. Parancsot kaptunk, hogy zászlóaljunknak el kell foglalnia Lidót. Torda szélén ez egy magaslati pont. A hírvívó éppen akkor hozva a postát. Azt írta édesanyám, az a legfontosabb, hogy az ember mindenre el legyen készülve. Mi is készültünk az utolsókra, írta. Teljesítsd kötelességedet, csókol Anyád. Ezt kaptam útravalóul. Mint mindig, a legfiatalabbként én lettem az él-parancsnok. A területre koncentrálni néhány orosz páncélos, német páncélosok, és magyar Zrínyi löveg is volt kettő, ami kísérte a támadásunkat. Ezalatt megerősített orosz tüzérségi támadás indult. Hatalmas pusztítást végzett, minden tank visszavonult, vagy tönkrement. Szakasparancsnok-helyettesemnek, Mészáros Feri őrmesternek többől hiányzott a lába, a lábfejét egy kis bőr tartotta., Ugye hadapród úr, mondtam én, hogy most meghalok.

Messze vagy attól, várjál egy kicsit. Szíjjammal, amint csak tudtam elkötöztem a csonka lábát. Föl akartam emelni a testet. Reggel torna közben játszva emelgettük egymást, de nem bírtam felemelni. Három ember alig bírta felemelni a Mészáros Ferrit és vitte visszafelé. Többek között ott volt az én drága csicskásom, egy köröstarjáni fiú, akinek a felesége a Marcsa szobalányunk volt. Mondtam neki, fogd és vidd ezt a fiút és te se gyere vissza! Mentek és később kiderült, hogy ő is megsebesült az úton. Írtam Böszörményi ezredesnek helyzetjelentést, s visszaküldtem egy embert, hogy az ezredes úrnak adja át a jelentést. A válaszban az volt, hogy teljes szívéből gratulál! Mindenkinek egy ranggal való előreléptetéséhez örömmel hozzájárul. Az üzenetet hozó hírvívót útközben telitalálat érte.. Ott maradtam a borzasztó tűzben, a halottakat a domb szélére húztam, hogy jól lássa az ellenség, két emberrel szaladgáltam 24 órán keresztül, géppuskától géppuskáig, itt is löni és ott is löni, kézigránátokat dobálni, addig ameddig volt mit. A következő nap délutánján megjött a leváltás híre, vissza kellett mennem, vezetni az embereket ki az első vonalba. Elkapott a tűzözön bennünket és alig maradtunk többen, mint voltunk. Visszatérhettem, Miltényi alezredes úr már várt. Ő vette át a parancsnokságot. Azt mondta, ideje, hogy pihenjek. Farakás tetejére terítettem a köpenyemet, azon aludtam. Életem legjobb alvása volt. Másnap reggel újra előre kellett mennem, védelmet biztosítani, megnézni, hogy mi van. Egy Kiss Ferenc nevezetű őrzető jött velem. Beugrottunk egy gödörbe a tűz közepette, a feje tetején robbant az akna, teljesen levitte a fejét, teste állt egy darabig, aztán összerogyott. Rólam levágta a vállpántomat a szilánk, vér szízárgott a számból és elkezdett a kezem remegni. Kolozsváron ébredtem fel, a kórházban, ahonnan Debrecenbe szállítottak. Felhívtam Bánási László plébános urat, aki atyámnak barátja volt. Megkértem, hogy legyen olyan szíves, értesitse édesapámat és édesanyámat, hogy Debrecenben vagyok és vigyázzanak magukra. Továbbszállítottak Budapestre. Anyám és apám elhatározta, hogy jönnek utánam. Debrecenben nem találtak, tovább haladtak Budapestre. Tizenhat szilánkom volt, gennyezett. A Margitszigeti Dália kórházba utalt. Itt voltam mindaddig, amíg a Margit hidat fel nem robbantották. Kiskarácsony körül járt az idő. Szüleimmal sikerült találkoznom. A várban élték át az ostromot, onnan kerültek haza. Minket vonattal nyugatra szállítottak. Együtt voltam Bujovszky Istvánnal és Izraval, akik szintén sebesültek voltak. Mivel a katonai eskünk a magyar határig volt érvényes, mi elindultunk visszafelé. Néhány száz métert tettünk, amikor rohantak utánunk, hogy azonnal menjünk vissza, mert tettünknek súlyos következménye lehet a többi sebesülte nézve. Bécsben betettek engem, Luszták Lacit és még valakit a Gestapó kórházba, ahol angolok és franciák is voltak. Egy nagyon kedves osztrák azt állította, hogy bennünket tévesen vittek oda. Átszállítottak a Karmelita nővérekhez. Végre pihenhattünk, tisztaság, rend volt, néha sikerült, sétálni egyet a városba. Ott történt, az operaház mellett, hogy egy teherautóból kiugrott egy amazon, csípőre rakta a kezét és azt követelte a másik autót vezető amazontól, hogy javítsa meg az autóját. Elfogott a röhögés, mert ilyet még nem láttam. Két női sofőr viselkedése röhejes volt. Januárban felülvizsgálták a beteget, visszaengedtek Magyarországra.

Győrben jelentkeztem az állomásparancsnokságon. Először láttam furcsa nyilas ruhába öltözött embereket, tökéletes fegyverzettel és örületes svádával. Az egyik velem piszkoskodott, s mondtam menjen innen, mert úgy szájon vágom, hogy kiesik a foga.

Rögtön körülálltak. Ezekről is sikerült megszabadulnom. Eljutottam Szombathelyig, Körmendig és majd Halogyig. Ott volt ezredemnek a pótzászlóalja, és pótparancsnoksága. Onnan jártam be a körmendi kórházba. Fültőmirigy gyulladásom miatt feldagadt az egész nyakam. Egy parasztszaládnál laktam. A sós pakolások sem használtak. Hat kilométerre volt körülbelül Halogy Körmendtől. Lovat nyergeltettem egy lovással és belovagoltunk a kórházba. Nem volt hely, a folyosón is feküdtek emberek. Bekerültem a mütöbe és kértem, operáljanak meg! A többit elintéztem. Megtehetem, de érzéstelenítőm sincs!, mondta az orvos. Mankómba fogózkodtam, és végrehajtotta műtétet. Spriccelt belőlem a genny. Meg voltak elégedve a viselkedéssel, mert nem kiabáltam. Bepólyázták a fejemet, ami úgy nézett ki, mint egy luftballon. Megyek Halogyra, mondtam. Vár a lovam. Kijöttek az orvosok a kórház mögé ezt megnézni. Lovászom felsegített a nyeregbe. Szerencsém volt, szelíd volt a lovam. Halogyon leszedtek a fiúk a nyeregből. Két hétig tartott a felépülésem.

Egyre hatalmasodott a nyilas szemtelenség. Vítették az embereket, hogy vágjanak fát az erdőben, mert nem volt fűtőanyag. Az uraság erdésze jelölte ki, hogy hol lehet fát vágni, máshol nem szabad mondták. Kérésemre a gróf megjelent és elmondta neki, hogy nagyon nehéz ilyen nyomorult állapotban fát vágni. Ajánlottam válasszon, h melyik fát vágja ki. Igaz és jogos, mondta. Telt az idő.

Egy békés napon letartóztatták Mikola Nándor katonatársamat, aki a távbeszélőknél volt, hadapród őrmester. (Az Ághegy 10. , 14-15. számában mutattuk be a Finnországban élt és kiemelkedőt alkotott magyar akvarellfestő munkásságát. A szerk. megj.) Bevezették az ezredparancsnokságra. Miért tartóztatták le? Mert állítólag szökésben volt. Mondta, hogy nincs szökésben. De csak egyre erősködtek, láttam, hogy ennek nem lesz jó vége. Mondtam, hogy a következő nap fogják be a lovakat a hintóba, beviszem a Mikola Nándort Szombathelyre és átadom a kerületi parancsnokságnak. Ezzel mindenki elégedett volt, mert lerázta a kellemetlen ügyet. Beléptem az irodába és feleltem a hangom, hogy miért nem ugranak talpra, miért nem tisztelegnek! Mars ki! Mindenki ki az irodából! Tudtam, hol vannak a szabadságos levelek és a pecsétek. Gyorsan kiállítottam egy szabadságos levelet pecséttel, s betettem a zsebembe. Az emberek, nem értették mi lelt, mert addig soha ilyet nem csináltam. Másnap reggel, Mikola Nándor derékszija nélkül felült a hintóra. Betöltöttem a pisztolyomat. Körmeden leszálltunk, s megvártam, amíg a koci visszafordult. Megállítottam egy teherautót, fölkapaszkodtunk. Szombathely előtt megállítottam a teherautót, s leszálltunk mind a ketten. Mikola Nándor derékszija az én köpenyem alatt rajtam volt, szabadságos levele a zsebemben. Odaadtam az övet, s a szabadságos levelet. Elbúcsúztunk, többet már nem találkoztam vele a háború alatt.

Visszaérkezve megérkezett a parancs, hogy a pótzászlóaljnak vissza kell vonulnia Ausztria felé. A pótzászlóalj sebesült katonákból és családjaikból állt. Pinkamindszenten keresztül Allhauig, szekereztünk ahol elszállásoltak. Az orosz nyomás a németeket megzavarta. Ausztrián keresztül nagy menekülés kezdődött. Megjött a parancs, hogy nekünk is menekülnünk kell. Szedelődzködünk. Batta Jóskaival együtt szekéren mentem a csicskásunkkal. Az első éjszaka Graz fölött megállt a karaván a rakétabombázást miatt. Égtek az utak is. Onnan fentről néztük. Aztán leereszkedtünk a városba és a Leobenbe vezető úton megindultunk. Menekültek, munkaszolgálatosok éhesen, kimerülten. A németek mindenképpen el akarták venni a lovakat, hogy

megegyék. Az úton számtalanszor előfordult, hogy angol bombázók jöttek, géppuskázták a menekülteket, sebesülteket, vöröskereszttel ellátott kocsikat. Megbocsáthatatlan dolog. Egyszer majd nemzetközi bíróság kell, hogy megvizsgálja, mert ez nem egy olyan egyszerű dolog, ami fölött szemet lehetne hunyni. Bejutottunk Leobenbe és megtörtént az emberek szétválasztása. Aki mozogni tudott, be akarták tenni a német SS-es alakulathoz, besorozni őket utóvédnek. Sok magyar katonának tragédiája az, hogy egyszerűen lekapsolták őket SS ruhába öltözött magyar emberek. Káosz volt.

Érkezett egy ember, akit Siprák László, akkor már ezredes, küldött a leobeni völgyön fölfelé a pótzászlóalj után abból a célból, hogy feleségét, apósát, anyósát maga mellé vitesse Dél-Ausztriába. Kihasználta az alkalmat, hogy majd vezetem őket és visszamegyek a harcoló alakulathoz. Hozzájárultak, és nagy örömmre kaptam egy papírt, hogy szabadon mehetek vissza a harcoló alakulatomhoz. Visszaérve Siprák ezredes úr nagyon kedves volt, kaptam szállást. Tájékoztattott, hogy ez a terület valószínűleg orosz megszállás alá kerül, és orosz fogságba kerülünk. A családja elhelyezését előkészítette. A tiszti étkezdében ebédelt, mint a többiek. A tisztek nagy részének nem volt szabad oda bemenniük, mert Siprák nagyon finnyás ember volt. Egyszer csak azt mondta valakinek, hogy nem akar többet ott látni. Megmondták nekem is, fogtam magam és elmentem. A szállásomról nem mozdultam. Nagy skandalum lett, mert a Török család fellázadt, hogy lehetett ilyet tenni velem, miután segítettem őket. Siprák ezredes úr üzent, hogy azonnal jöjtek, ez parancs. Mentem le az egyik dombról, föl a másikra, Siprák ezredes urat vártam. Azt mondta, hogy ne haragudj, elnézést kérek, sajnálom, ami történt, egyél velünk együtt. Nem volt kielégítő a bocsánatkérés. Befogatott egy hintót két lóval, négy ember kíséretet adott mellém, valamint egy Sitzmann nevezetű képviselőt, hogy menjünk vissza, a hátul lévő hadosztály tartalékhoz. Az út a Dráva mellett ment fölfelé a Völkermarktig az átkelő helyig. Partizán területeken kellett keresztül mennünk két napig. Elérkeztünk Feldkirchenbe, a Klagenfurt mögött lévő kis városkának a környékére, ahol elszállásoltak bennünket. Sátrakat állítottunk fel. Ott voltak németek is. Egy német tábor, egy magyar tábor. Ott Morvai ezredes vette át a parancsnokságot, és döntött, hogy bevárjuk az angol csapatokat, az angol megszállást. A Szent László hadosztálynak bizonyos részeit kellett volna biztosítanunk. Gyülekezve próbáltunk emberségesen megélni. A pataokban volt pisztráng, az erdőben voltak őzek. Úgyhogy bizony sajnos egy-két állat áldozatul esett a mi éhségünknek. Jóllaktunk és kifeküdtünk a napra, vártuk, mi fog történni. Megérkeztek az angolok. Az angolok nagyon érdekesek voltak, egyáltalában nem néztek ki harcosoknak. Nagyon kedvesen és normálisan viselkedtek. S mindegyik angol csak velem akart tárgyalni és senki mással. Mondtam, hogy az ezredes úrral kell beszélni. Nem tudtam angolul, csak gesztikulálással beszélünk. Láttam, hogy kezdenek a tisztfeleségek, tiszti asszonyosdit játszani, kiváltságokért esengeni, illetve követelődni. Úgy gondoltam, hogy ez így nem fog menni.

Bementem Feldkirchenbe. Volt ott egy elhagyatott asztalosműhely. Elhatároztam, hogy gyermekjátékokat fogunk gyártani. Egy hét, múlva megegyeztem a feldkircheni polgármesterrel és szerződést kötöttem az elhagyatott asztalosműhely használatáról. Elkezdődött a munka. A titkárom egy Fábián Béla nevezetű német nyelvtanár volt, aki később aztán kirabolt. Indult a játékaru gyár és szépen haladt. Hiányzott a játék mindenütt Ausztriában és a magyar gyerekeknek is, akik ott voltak. Komoly üzemmé

váltunk, új épületekre volt szükségünk, s festőműhelyre. Sikerült találni egy festőt, aki beállt közénk. Az elhatározásom az volt, hogy mindenkinek azonos rész jut a jövedelemből. A jövedelem egy részét anyagra és fejlesztésre, a többit szétosztásra szántuk. A gépnél segítő kisgyerek, és a legkiválóbb esztergályos egyforma fizetést kap. Azt szerettem volna, hogy játékokat adjunk és ingeket, zoknikat, cipőt, nadrágot kapjunk. Jó ideig ezt csináltuk egy a klagenfurti céggel, később Fábiánnal együtt sajátjuknak minősítették az üzemet.

Megnyíltak a hazameneteli lehetőségek. Azt mondtam, előbb hazamegyek Budapestig, megnézem, mi van? Hazaszöktem. Átúsztam a Rábán, ahol egy malom volt. A molnárt, Wagnernek hívták, segített elintézni az utazási papirokat. Eljutottam Budapestig, ahol barátaimat felkerestem és tájékoztam. Huszonnégy óráig voltam ott a Knézy Jenő sebésszel együtt, aki hadnagy volt. Visszaszöktünk Ausztriába. Mondtuk a parasztnak, hazamehetnek dolgozni, mert szükség van rájuk, de a tiszteknek mozdulni sem szabad. Dolgoztam tovább a játékgyárban az, alig akartak beengedni. Elhatároztam, hogy valami mást fogok csinálni. Előre gyártott épületeket fából, valamint bútorkat. Völkermarktban volt egy sütőde, tulajdonosa valamiképpen meghalotta, mit tervezek. Az asztalosokkal megbeszélve rajzoltam parasztbútorkat. A bútorkok a díszítését és faragványait is magam csináltam.

Indultak hazafelé katonatársaim: Sitzmann, Fábián és Baróki is. Elvittek minden élelmet, az enyémet is. Volt közöttük egy térképészeti százados, aki nálam dolgozott. Megkértem, hogy három kiló tűzkőből tartson meg egyet, Varga Gézának és Michaleczky Vilmosnak adjon át egyet-egyet Budapesten. Megígérte.

Egyik rokonomtól, aki Kötschach-ban dolgozott, tudtam Hörömpő Jánosról, s hogy fölvette az angol hadsereg a magyar-angol-német technikai szótár készítésére. Nagyszerűen hegedül minden szombaton együtt koncertezhetnénk. Örömmel egyeztem bele, lementem a lágerbe, és elhoztam Hörömpő Jánost megosztottam vele a szobámat, jól éltünk együtt. Dolgoztunk, zenéltünk és jókat kirándultunk. Völkermarkt Feldkirchen terén találkoztam egy idősebb magyar úrral, aki Göröncsér Jóskával együtt látva bennünket, bemutatkozott. Ő volt a hődmezővásárhelyi polgármester, dr. Endrey Béla.. Említette, hogy a benediktinerek kolostorában laknak és bármikor szívesen látnak, látogassuk meg őket. Levizitettem Endrey Béla bácsinál, akivel kellemesen jó viszonyba kerültünk. Sokat mesélt viharsaroki polgármesterségéről. Felesége, Nusi néni, szép hölgy volt és igen tisztességes gondolkodású. Ünnepekre s néha hét közben is meginvitáltak. Jó séta távolságban voltunk, körülbelül 18-20 kilométerre. Akkor történt, hogy Imrédy Béla volt magyar miniszterelnököt halálra ítélték. Imrédy Béla feleségével és kislányukkal, Andreával Endrey Béla bácsiéknál találkoztam. Nagyon sajnáltam őket, és próbáltam valamiképpen enyhíteni szenvedésüket. Kiváló emberek. Andreával többször elmentünk sétálni, elvittem csónakázni. A közelgő Karácsonyra Imrédy Béláné horgolt nekem egy meleg pulóvert, amiért igen hálás voltam. Szép pulóver volt, ami háromnegyedes katonaköpenyem alatt jól melegített a kemény ausztriai télben. Néha Endrődy Béla bátyám bejött hozzánk Feldkirchenbe, és minálunk téaztunk. Meg kell jegyezni, hogy ezek az idők nagyon súlyosak voltak. Béla bácsi látta, hogy a helyzet súlyosodik, és hogy enyhítse a nincset, megkért, hogy csináljak egy portrét a feleségéről, a Nusi néniről. Volt egy művész Németországból, Wolfnak hívták, időnként provokatív volt, azt mondta,

csináljam a műtermében. Elfogadtam, nagyon jól éreztem magamat az elején. Amikor kezdett kialakulni a portré, egyre kevésbé volt kellemes ember a Wolf. Azt mondta se bronzból kiönteni, se márványból kifaragni nem lehet. Végül ki kellett belülről ürítenem és kerámiának, terrakottának csináltam meg. Béla bácsi nagyon meg volt hatódva, hogy portrét készíték modell nélkül. Barátjának a lányáról, Adriennről is készítettem portrét. Elmondom, hogy mi volt az oka. Furesa idők voltak, sok szomorúsággal. Elképzelhetetlen kontrasztokkal. Adriennel mindenféléről beszélgetünk, eszembe se volt, hogy udvaroljak neki. Mély megértést éreztem iránta, mint az elesett emberek iránt, mindig. Arcáról beszélgetésünk szinte mindig leolvasható volt, megragadott mimikája, ezt mintáztam meg. Azt hiszem, hogy nem ismertem félre a helyzetet. Sok volt az érzelmi és politikai hullámvész, ami engemet is ért. Nagyon el voltam foglalva saját magam problémáival, hogyan tudjak lépést tartani a gondokkal és ügyekkel, amíg teljesen kialakul új vállalkozásom. Egyre borzasztóbbá vált, hogy semmi sem stimmel a vállalkozással, a kialakuló világgal. Valami a levegőben volt, valami történik, de nem volt érthető.

Egyik alkalommal Andrea említette, hogy a budapesti Eucharisztikus Kongresszus idején, a Keleti pályaudvaron többek között édesapja is fogadta az érkező Pacelli Jenő bíborost. Hívó katolikusként aktívan részt vettek a kongresszusi előkészületekben. A bíboros most már XII. Pius pápa nevét viselte. Ha a családnak volna módja és lehetősége, mehetnének Olaszországba is. Mindnyájan több nyelven beszélnek. Hárman voltak, az Imrédy fiú, Adrienn és az édesanyja.

Náluk ismerkedtem meg Tassonyi Álmossal és Edömérrrel. Tassonyi Álmos vegyész-mérnök volt, Edömér az ejtőernyősöknek volt a parancsnoka, vagány fickó. Később aztán összebarátkoztunk, Edömérnek nagyon kellemes volt a társasága. Álmosnak gyára volt. Gyáramat Fábrián Béla átjászotta az osztrákoknak, nem sokat sirtam utána, mert már nem nagyon érdekelt. Haladtam, de kínlódtam is már az előre gyártott épületekkel és a bútorokkal. Edömért 1945-ben Budapesten az oroszok elfogták, de megszökött az odesszai fogolytáborból és onnan Románián keresztül Erdélybe, majd újabb fogságból szökve Ausztriába jött. Innen Olaszországba akart menni. A helyzet egyre romlott, ezért mondták, hogy mennek. A dolog megfogott, kapcsoltam. Vizsgáltam, miként szökhetnék Olaszországba. Kitaláltam egy tervet, saját ösztöneimet is kamatoztathattam benne. Szóltam, Álmos bevezettek magatok közé? Még gyenge voltam, de szóltam, engem ott hagyhattok, ha valami baj történik. Teljes mértékben bízhatok bennem, minden árkokon átjutok, mert van lelki erőm. Azt mondta, jó, gyere.

Fölpakoltunk és elindultunk vonattal Hermagorba. Onnan Mödendorfig, a nagy vízmosáshoz gyalog, s a hegy lábától kezdtük a mászást. A hegyet úgy kellett megmászni, hogy út nem volt semerre, sekély mederben, amiben víz folyt kellett fölfelé kapaszkodni. Körülbelül két napig tartott az út. Segítettem Edöméréknek is, időnként vittem a nehéz csomagját. Már majdnem az oromig jutottunk, amikor egy puska csöve meredt ránk. Elfogtak az osztrák határőrök. Nyugodtan viselkedtem, nem az én érdemem, a Fennvaló vigyázott rám. Edömér ideges lett, Álmos nyugodt maradt. Vezetek bennünket felfelé. Egyszer a fáradtságtól lerogytunk, Edömér eltűnt. Álmossal együtt szólunk, hogy hiányzik a harmadik. A határőr hajtottak bennünket még feljebb, ki az útra, onnan még fennebb vezetett az út. Megérkeztünk egy helyre,

otthagytak a határőrök. Esteledett. Nem több mint két méter széles volt az út, fölötünk kötéltorony, az út oldalában sziklák. Álmos azt mondta, hogy ezt az utat már nem fogjuk bírni, mert ki vagyunk merülve. A bokrok között meghúzódunk, figyeljük, hogy mikor mennek föl és mikor mennek le az olasz járőrök. Elhatároztuk, hogy ott fogunk lemenni. Akkor már este volt. Álmos azt súgta, hogy azt a fényt, ami alattunk van, úgy hívják, hogy Malborghetto. Edömér a sötétben visszajött. Vízünk nem volt, tejkonzervet nyitottuk, ittunk egy keveset, a fáradság ellepett bennünket. Valamennyit aludtunk. Mikor följött a nap még ott voltunk. Amikor a járőrök elmentek, az eltervezett indulásra föl húzódtunk. Szájunk elvastagodott, a széle be volt repedezve. Indultunk lefelé. Vízcsobogást hallottunk. A hang irányába menve láttuk, hogy megszakadt az út, keresztbe egy lyukat vágott egy vízesés, mélysége körülbelül 500 méter volt. Felfelé kerülve a vízeséshez értünk, lekaptam a kalapomat, megmerítem s ittam belőle. Ebben a pillanatban Álmos és az Edömér majdnem leütött az útról. Álmosnak odaadtam a kalapomat, de az Edömér olyan szomjas volt, hogy mint az oroszlán nekem jött. Huszonnégyszer forgott a kalap közöttünk.

Éjszaka érkeztünk a Carabinieri laktanyához. Nyugodtan az út közepén mentünk mindhárman. Most angolul beszélünk, yes mondtuk, s így aztán haladunk addig, míg eljutottunk Malborghetto alá, majd lejjebb, Pontebba irányába, ahol minden további nélkül átmentünk a patakon és mind a hárman befeküdtünk a vízbe. Elképzелhetetlen, hogy micsoda, érzés volt. Annyi időnk már nem volt, hogy levegyük a ruhánkat. Nem tudom mennyi ideig feküdtünk a patakban. Reggel elhatároztuk, hogy Baladorban veszünk jegyet. Vonatra ültünk, s elmentünk Palmanova városkába, ahol átszálltunk és elutaztunk Velencéig. Megnéztük a Szent Márk templomot. Nem hatottak meg a piszkos lagúnák. Azon csodálkoztam, hogy milyen békés itt a nép Olaszországban. Továbbindultunk Rómába. Este mentünk a szállásra, ami egy nagyon jó hely volt. Másnap aztán elválltunk egymástól, ők elmentek egy autójavító műhelybe, én meg elmentem megkeresni Matos Ferit, és Simon Ferit. Pár napig a Simon Ferencnek a vendége voltam. Utána néztem, hogy hol tudnék szállást és munkát kapni, közben találok Orbán Palival. Meghívtak ebédre és tájékoztattak, hogy juthatok a Vatikánba. Egyik nap náluk az ebéden ott volt a vatikáni magyar nagykövet, aki azt mondta, szívesen segít. Aztán kisült, hogy Pali nagybátyja Pátzay Pál. Bementem a Mentés Ferenchez, aki később nagyváradi kanonok volt és apámat is ismerte. Elmondtam helyzetemet és ösztöndíjat kértem. Később mondta, hogy a Szent Atya ígéri, hogy kérésemet megvizsgálják. Orbán Palinál megismerkedtem egy olasz emberrel, és egyszeriben szeretett figura lettem az olaszok között, kedvesek voltak hozzám és jó akaratúak. Megérkezett a hír, hogy megkaphatom az ösztöndíjat. Lehetőség nyílt arra is, hogy Anguillaraba kimehessek. Gondolkodtam rajta, hogy mit tegyek, mikor olyan jól be voltam szállásolva. Úgy döntöttem, hogy hazamegyek. Megdöbentek rajta, hogy mennem kell, amikor minden olyan szépen kialakult körülöttem. Kaptam aztán egy ösztöndíj támogatólevelet az Orbán Palitól, amelyben írt a Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium vezetőjének, hogy támogatja visszatérésemet ösztöndíjként Rómába. Elmentem az Osztrák Követségre, mert az osztrák követet ismertem, hogy segítsenek a vízum megszerzésében. Kitöltöttem a papírokat és befizettem a díjat. Éppen indultam, amikor azt mondják, ne menj el, ebédelj velünk! A követtel beszélgetve mondja: Jaj mit gondolsz, nem megy az ilyen gyorsan! Mostaná-

ban két hónapban egyszer megy futár Ausztriába és az fogja vinni a vízumkérelmedet Bécsbe. Mondom neki, akkor add vissza a pénzemet! Visszaadták és a megkapott pénzzel gyorsan visszamentem a Piazza Farnese-re, ahol bakancsokat és mindenfélét árultak. Vettem egy pár bakancsot, utána gyorsan kiszaladtam a vasúti állomásra és vettem egy jegyet Bolognáig. Szedelődzködtem, vettem ennivalót, rózsafüzereket, mindent beszereztem. Felkerestem az ismerősöket és elköszöntem. Este a vonatra szállva, két apáca ült velem szemben beszélgettünk, volt Matos Feritől egy levelem vatikáni levélpapíron, hogy ez és ez vagyok. Megmutattam nekik. Bolognába érkeztünk, teljes sötétben volt a város. Búcsúztam volna, de az apácák mondták, hogy elvisznek a Ferences szerzetesekhez. A Ferences kolostornál kinyílt az ablak, a szerzetes azt mondta az apácáknak, hogy tele vannak. Akkor elvittek egy másik szerzetes kolostorba, de mondtam a kedves nővérek ne zavartassák magukat, megvagyok akárhol is, hanem most magam kísérem haza őket. Kiértünk egy nagy térre, aminek a másik oldalán volt a vasút. Az apácákat hazakísértem és elbúcsúztunk. Jó darabig mentem egy irányba aztán és visszaérve a hátizsákot a nyakam alá raktam és elaludtam. Arra ébredtem, hogy átlépkednek rajtam az emberek. Jó ébresztő volt. Mentem az állomásra, vettem egy jegyet Pontebbáig. A vonat néhány óra múlva indult és késő délután értem oda. Elindultam a plébánia épület felé. Találkoztam a plébánossal, s mondtam, hogy szeretnék megpihenni, ez és ez vagyok. De nincsen hely, s még nem tudom micsodákat mondott, de egy pohár tejet adnak nekem. Egy nagy előtérben leültettek. Jó, köszönöm szépen! Ide figyelje, ebben a borítékban egy nagyobb összeg van, tartsa meg, s ha két évig, nem térnék vissza, akkor adja a rászorultaknak, mondtam, és mutattam a vatikáni levelet. Abban a pillanatban felvittek az első emeletre, nyílt a szoba, befektettek az ágyba, megmosakodhattam és minden nagyon jó lett. Elég kiábrándító képet kaptam a Vatikánból, meg Rómából, de ez volt a tény. Másnap este, szürkületkor felcsomagoltam, elbúcsúztam és elindultam gyalog Malborghetto felé. Ott egy rejtett helyen volt egy kulacs, amiben osztrák papírok, az Edöméré és az enyém is. A kulacsból, közösen dugtunk el, I kivettem a dolgaimat. Éjfél előtt nem mertem közelébe kerülni a karabiniereknek. Megvártam, amíg a teljes sötétség beállt, és egy és két óra között felmentem azon az úton, amin érkeztünk. Reggelig tartott, hogy felérjek a tetejére. Az út, ahogy mondtam két méternél nem volt szélesebb. Szembe jött egy ember, reggel négy óra körül, szótlánul haladtunk el egymás mellett, s amikor 10 méter távolságban lehetett tőlem el kezdett füttyörészni. S aztán egy tömeg SS-essel találkoztam. Kérdezték, hogy mi van Olaszországban, hová lehet könnyen elkerülni. Mondtam nekik, hogy mi a helyzet. Az SS-esek sátrakban vannak és ennivaló is van. Elbúcsúztunk egymástól. Nem arra az oldalra értem, mint múltkor, hogy elbújjak, amíg a nap feljön, hanem az ellenkező irányba mentem. Leültem a páfrányok alá. Tele volt vadállatszaggal az erdő. Nagyon jó helyem volt. Míg ott voltam láttam elmenni embereket. Utána nekiindultam egyedül és fölfelé haladva elértem a tetőre, ahol találkoztam egy osztrák pásztorral. Meghívott a sátrához, leültünk, beszélgettünk, mondtam, hogy eltévedtem. Gyűjön be és megebédeltünk. Kérdezem, hogy merre van Hermagor? Mutatta, hogy ott lent van, négy órai út hegyen le. Jött a határőr és kérdezi, hogy papírja van? Mondom, hogy van és megmutatom a papírt neki, elégedtemm bölintott, de látta, hogy rózsafüzér van a motyómban, tudta, hogy én honnan jövök. Tovább nem törődött velem. Átkurjantottak a túlsó

peremre egy másik pásztornak, akit lecseréltek. Ez a pásztor ment le Hermagorba, vele mentem. Éjszaka volt már, amikor a vonatra szálltam. Az angol és az ír csapatcsendőrök elvették és őrizték az utasok papírjait. Az ír látta, hogy velem valami baj lehet, mert nem valódi osztrák okmányom volt, de aztán visszaadta a papírjaimat. Klagenfurtba megérkezett a vonat. Egy tartalékos vezérőrnagy volt ott, aki tudta ki vagyok. Kértem, hogy engedje meg, hogy valahol kialudjam magamat és üzenjen fel Alten Ossiába. Legénye lejött és elhelyezett. Délután ébredtem föl.

Körülbelül egy hétre rá Feldkirchenből indult egy csoport ember vissza Magyarországra. Vonattal mentem le egy darabig, és csatlakoztam ezekhez az emberekhez. Egy nagyon előkelőnek magát megíjászó illetőre, bízam a fényképezőgépem, egyetlen vagyonomat. Szentgotthárdon megvizsgálták a csomagokat, mindent. Utána, amikor kértem a fényképezőgépem azt mondta, hogy nem tudja azt visszaadni, mert odaadták a határőrnek. Két ingem, meg 200 dollárt az oroszok vettek el. Szentgotthárdtól Budapestig sima utunk volt.

Először Varga Géza barátom szüleihez mentem és megborotválok. Elmentem a román követségre és kértem vízumot. Azt mondták, nincs szükség rá szükség, ami azt jelentette, hogy kirabolnak. Mentem csendesen Pestről Bagamériig, ott voltak katonatársaim. A bagaméri tanító, Pénzes Lajos és Seregi Vladimir. Szeretett barátaim voltak. Ők segítettek, hogy román pénzhez jussak. Szüret ideje volt. Bementünk Debrecenbe kicsit szórakozni, mielőtt átmennénk a pokollá vált országba.

Átmentem Váradra, de nem mentem a szüleimhez, csak közelükbe, mellettük volt egy pici szoba egy ismerős néni tulajdona. Oda járt át édesapám. Hogy a szobában miért volt zongora, azt nem tudom. Jött apám és egy marék konyhasót tett az arcomra, szörletlenül a szemöldökömet. Nem törődtem semmivel és kimentem a városba. A Szent László téri hídon, szembe jött velem az Erdős Tibi. Szervusz Nándi, szervusz. Milyen jó, hogy találkoztunk, gyere azonnal velem. Bevitt a rendőrségre, mert nekem oda nem volt ajánlatos egyedül bemenni. Felmentünk a Főkapitányhoz, aki rám förmedt, Erdős Tibi leintette és valamiket mondott neki. Attól kezdve ez az ember teljesen megjuhászkodott. Tucsek volt a rendőrség névleges parancsnoka, aki régebben az Andrényi műveknél volt tisztviselő, a fia pedig iskolaigazgató. Ő intézte a letartóztatásokat és minden ilyesmit elrendelt.

Elég az hozzá, hogy Nagyváradon Erdős Tibi csinált egy csoportot, néhány művészt, kiváló embert összeszedett. Voltak festők, Fekete István a szobrász. Meglátogattam őket. Ismerősök nehéz helyzetben. Szégyelltem magam. Judit néni, a táblabíró felesége, a piacon árulta a virágot. Beszéltek Vendig Feri bácsiról, aki szemfénye volt a kultúrának, hatalmas áldozatot hozott. Ezeket hallva teljesen összeroppantam. Ekkor már jócskán ittam, délben is ittam és állandóan ittam. A kocsisok felszedtek az utcán, hazavittek, beültettek az ágyba lehúzták a cipőm és lefektettek. Ilyen idők következtek mindaddig, amíg olyan román fiatalokat akartak kicserélni magyar tisztekre, akiket elvittek fogságba az oroszok. Mondták odahaza, hogy vigyázzak, mert éjszaka a házakban szedik össze őket. Láttam, hogy ők ezt nem bírják ki, és úgy döntöttem, hogy éjszaka nekimegyek a határnak.

Eszembe jutott, hogy régen segitettem a románoknak. Elmentem egy ilyen románhoz, akit úgy hívtak, hogy Tildar, most a határőrségnél volt magasabb beosztásban, azt mondta, hogy majd küld valakit. Közben megérkezett Megyei Barna is az orosz fog-

ságból. Neki sem volt hova menni, mert szülei lakása teljesen össze volt rombolva. Az ismerős csendőrőrmester minden további nélkül átadott bennünket a csendőrőrs-égnek. Elkezdtek kirabolni bennünket. Bevágtak börtönbe, ahol volt egy ember, akit majd Kolozsvárra küldenek a hadbíróságra, tiltott határátlépés miatt. Rájöttem, hogy mit kell csinálni. Rájuk szóltam, hogy nyissák ki egy kicsit az ajtót, mert megfulladunk. Kinyitották az ajtót. Annyira teli voltunk, hogy belépni sem lehetett. Lerajzoltam az egyik román katonát, és akkor a többi mondta, hogy ő is akar, ő is, és az is akar. Na, engedjete, csinálók jobbat is. Elérkezett az éjfé. Látták, hogy belölünk már semmit nem lehet kiszedni. Elvitt a csendőr, aki behozott, és kivitt bennünket a határra. Belehajtott a mocsárba és mondta, hogy menjünk át a magyar területre. Mielőtt indultunk, kért egy aláírást, hogy az én szüleim fizessenek neki. Mondtam, hogy az én szüleimnek már nincs semmije. Kezembe nyomott egy noteszt, de nem lehetett látni semmit a sötétben, karcolgattam, karcolgattam valamit és visszaadtam neki, tessék. Aztán rögtön nekiindultam a mocsárnak. Barnával a térdig érő mocsárban mentünk. Láttam egy átkelő pontot, az volt a magyar határ. Átértünk, letartóztattak és leültettek egy szobába, és azt mondták, másnap átadnak bennünket a románoknak. Na, mondom jó, de legyen szíves, addig szóljon a Pénzes tanító úrnak. A katona a kérésre elment a Pénzes tanító úrhoz, aki a parancsnokkal együtt nemsokára bedobogott és abban a pillanatban szabadok lettünk. A zászlós nagyon határozott katona volt és a románokat agyon tudta volna vágni. Lajossal együtt hármásban töltöttünk két napot ott, hogy kipihenjük magunkat. Sikerült jegyet venni a vonatra és utazási engedélyt szerezni Budapestig.

Kerestem rögtön a Vilit és segítségével bejutottunk a Népi és Irodalmi Kollégiumba. Kaptunk két ágyat. Ott voltak a földijeink, akik az egyetemen többé-kevésbé már el voltak rendezve. A mi helyzetünk nem volt rendezett. Bemegyek a Képzőművészeti Főiskolára. Tatai volt a diákok választott elnöke, megölelt és azt mondta, hogy jó hogy jössz! Vártunk! Légy szíves ird alá, hogy a Stróbl Zsiga benneteket, ötötöket kirúgott, mint kommunistákat a Főiskoláról. Azt mondtam neki, hogy nézz ide annak idején nem egyedül voltam, öten voltunk, ha azok közül hazajönnek, és azok aláírják jó, de én nem kezdem el ezt a dolgot. Én ezzel nem értek egyet. Piszok volt akkor, piszok ma is! Az ilyen kijelentéseket én nem szeretem. Megtudtam, hogy a rehabilitációm folyamatban van. Miklós elvitt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Osztály vezetőjéhez Pátzay Pálhoz (aki egyben a Főiskola professzora is volt). Elmondtam az olaszországi ösztöndíj lehetőséget, azt mondta az nem futja, maradjak csak itthon. Visszavettek a Főiskolára.

1947, december elején történt. Miután a Népi és Irodalmi Kollégiumból tekintettel arra, hogy már nem volt helyem a Főiskolán kiteszítottak a Megyeri Barnával együtt, Patasics nevezetű zeneszerző rokonai révén egy Pusztaszeri úti házának padlásán sikerült alvóhelyre találnunk. Az egyetem és a Pusztaszeri úti lakástól futva körülbelül 45 percnyi távolságra volt. A Pusztaszeri úton a Zsigmond téri kápolnától fölfelé kanyargott fel az út. A ház oromzaton épült, meredek lépcsőin volt megközelíthető. Jól kimelegedtünk mielőtt bejutott volna a ember padláslyukba. Vasajtó nyílt a padlásra, a padlásgerendák be voltak burkolva, padló is volt, ami szinte csudába illett az akkori budapesti lakáshelyzetben. A belépő első két gerendája között Megyeri Barnának volt a rezidenciája, asztal, epedarúgós ágy matrac nélkül, amit valamelyik barát-

jától kapott. Az én részlegem, arra merőlegesen két gerenda megosztása között húzódtott. A belső részét kineveztem álmos szobának, a külső részét, amelyhez csatlakozott a Barna hálószobája, kineveztem műteremnek. A belépői első rekesz volt a Bar-

na műterme. A műterem felszerelése egy forgóállvány volt, amit a Váradi Sanyi, a fene tudja, hogy honnan szerzett. Az én rekeszemben nem volt semmi. Az asztalt, mindketten használtuk időnként, de tekintettel arra, hogy a Barnához közelebb esett, ő birtokolta. Az én szobámban eleinte nem volt semmi csak egy hordó, aminek hiányzott az egyik oldala, víztartó lehetett. Ezt a hordót kitakarítottam és ebben helyeztem el nyolc könyvből álló hatalmas könyvtáramat. És két lábravalót, és a krékerek diáksegély akciójából szerzett csodálatos tavaszi nadrágot, amely pókhálószerűen hűvös volt a nyári hónapokban, de már bizony november-decemberben nem lehetett volna viselni, valamint a pizsamát, amit szintén ugyanezen a kréker akción szereztem.

A napi munka nem volt egyéb, mint az, hogy a Pusztaszeri úton reggel beszaladtam a városba és fölmelegítettem magamat a könyvtárban, vagy egy-két espressóban a barátaim között. Ha volt egy forintunk, akkor egy csésze kávé megittunk. A Népi és Irodalmi Kollégiumnak volt egy külön része, ahol valamikor az Eötvös Kollégiumnak volt az étkezője. Itt, ha az étkezési jegyeket be tudtuk fizetni, akkor egy héten keresztül itt mindig volt ebéd, de ha nem akkor, megvártuk az ebédosztás végét. Sorban álltunk, a megmaradt ételt kiosztották közöttünk a nincstelenek között. A nincstelenek között álltak csodálatos emberek, akik valóban teljesen nincstelenek lettek. Olári Guszti, és jómagam is eléggé girhesek voltunk, hála a szakács néinek, aki mindig gondosan kiosztotta a maradékot. Volt olyan eset, amikor nem volt maradék.

Ilyenkor megvártuk a következő 24 órát. Reggeltől-estig mindig történt valami. Szerencsémre, a Pázmányon az 1848-as jubileumi ünnepekre való tekintettel néprajzi gyűjtés volt, az anyag kiértékelésére fölvettek, mint kiskasszás gyakornokot a Magyarország Tudomány Intézetbe. Olvasgattam a 48-as emlékeket, s annak a céduláit, rettentő unalmas és ostoba dolog volt. Úgy a gyűjtők, mint azok akik az anyagot szolgáltatták nem sok értelemmel bírtak. Mindenesetre az 1948-as jubileumra való felkészüléskor Ligeti professzor úr és Paizs Dezső professzor úrnak a kegyelméből kaptam 150 Ft-ot havonta. Ebből a 150 Ft-ból fizettem az apartmant, amit szívtelenül második, vagy harmadik kézen keresztül került át hozzám, és bére valami 40 vagy 50 Ft volt. Mindig megkövetelte az úgynevezett főbérlő, aki nem tudom kitől bérelte, hogy azt neki kifizessük.

Találkoztam a Ragály Jenő volt tisztársammal, akivel egy ezrednél szolgáltunk és együtt voltunk a tisztviskolán. Egy évvel idősebb volt nálam, szélhámosságból élt, nem volt semmi köze az egyetemhez, amolyan zsúrfiú, aki ügynökként, könyveket adott el, és csodálatos módon, mindig pénzhez jutott, de annyi pénze neki sem volt, hogy lakása legyen. És neki sem volt megfelelő bejelentőlapja. Nemsokára a Pusztaszeri út szolgáltatott számára is otthont. Minden további nélkül mondtam, hogy jöhetsz, de kérdéses az, hogy melyik végén alszol, akár a közepén, de a gyékényen, vagy legalább is fölváltva. Lévén egy gyékényünk, amely ágyul szolgált. Az újságpapírokat gondosan összeszedtük, esténként meggyűrögettük, hogy jó puha legyen, s a gyékény alá rakva jól szigetelt. Takaróm katonaköpenyemből átalakított, barnára festett csodálatos szövet volt, ami egyre vékonyabb lett. Az újságpapírokat gyufaszállal illesztettem össze, és egészen jó meleg és nyomdaszagú volt. Azt hiszem a legtisztább lakások egyike volt Budapesten, mivel a bogarak nem bírtak meglenni benne a hidegtől meg a nyomdafesték szagától. Hárman voltunk a 150 Ft-ra, lakbére és minden egyébre. Cipőtalpunk már rég elkopott kezdett, újságpapírból kiegészítve szolgált decemberig. Szerencsés módon találkoztam egyik rokonommal, időnként meghívtak ebédre és kaptam kenyeret. Kiszórást kívül éltek, Pilisre kimenni nagyon nehéz volt. De amikor kimentem, kaptam kenyeret és néha hoztam egy darab sonkát, ami bizony nagyon nagy dolog volt, mert húst és kenyeret Budapesten végtelenül nehezen lehetett kapni.

Úgy történt, hogy találkoztam a Mancival, valahol az egyetemi könyvtár előtt. Sajnos el voltam foglalva az intézetben. Nagyon örültem, hogy láthattam, mert pont Váradról jött. Nem tudom, hová igyekezett. Mondtam, örülnék, ha találkozhatnánk, ha meglátogatna. Gondoltam, hogy jó időtöltés lesz, mivel ismerte mindhárunkat. És megemlékezéseim is voltak, be kell vallanom, kicsit feledni az idegenséget. Mancival megegyeztünk, hogy meglátogat délután. Mondtam, hogy öt óráig az intézetben van dolgom, s várni fogom. Persze lelkesedésemben elfelejtettem az otthon egyéb részleteit, így hát először történt meg velem, hogy a háború után ismét bementem a zálogházba, betettem az órám, hogy árán vegyek tüzelőfát. Elkéredzkedtem az intézetből. Nem tudom már, hogy mennyi pénzt adtak a karórámért a Lónyai utcai zálogházban. Hazaszaladva elmentem a fáshoz, s rendeltem két kosár fát, szereztem máléból készült úgynevezett bucit, kenyérimitációt és csináltam szendvicseket is, hogy méltóképpen fogadjam a Mancit, a Mancikát. Háromkor elkezdtem a fűtést és gondoltam, hogy ötre már meleg lesz. Nem tudtam, hogy milyen az kifűteni a mi

csodálatos padlásterünket, mivel soha nem volt rá alkalom. Befűtöttem, persze a fa az sistergett, szutyorgott, rotyogott, de nem volt ottan semmi remény a tűzre, de füst az lett olyan, hogy az elreteszelt ablakokat is föl kellett bontani, hogy kihömpölyöggjön rajta a sűrű fehér füst. Már mindenfélére gondoltam, majdnem arra vetemedtem, hogy nyolc könyvből kettőt feláldozok a tűzre, hogy el ne rontsa a pásztorórát. Amikor azt hittem, hogy teljesen fel kell adjam a tüzet, egyszer csak kis lángocska táncolt a telerakott fák között, imitálva, hogy hogyan néz ki a tűz. A füst egyre kevésbé gomolygott, valószínűleg a fás, aki a fát súlyra árulta túl sok vízzel locsolta meg. Lehetetlenné vált, hogy megtudjam a kályháról, hogy befűthető-e vagy sem. Mindegyesre a nyitott ablakokon keresztül valamivel melegebb levegő jött be csodálatképpen, mint amilyen volt a levegő azelőtt. A helyiségben minden megváltozott, a szaga is. Otthonosabbá tette a fa füstje. Öt óra néhány perckor megérkezett a Mancsi a Sticivel együtt. Egészen meg voltam lepődve és miután elfogyasztották a szendvicseket, természetesen kabátban, mert hideg volt, fél óra múlva Mancsi kijelentette, hogy már menniük kell, mert el vannak valahová ígérkezve. Így aztán lekísértem Mancsit meg a Sticit a Zsigmond térré.

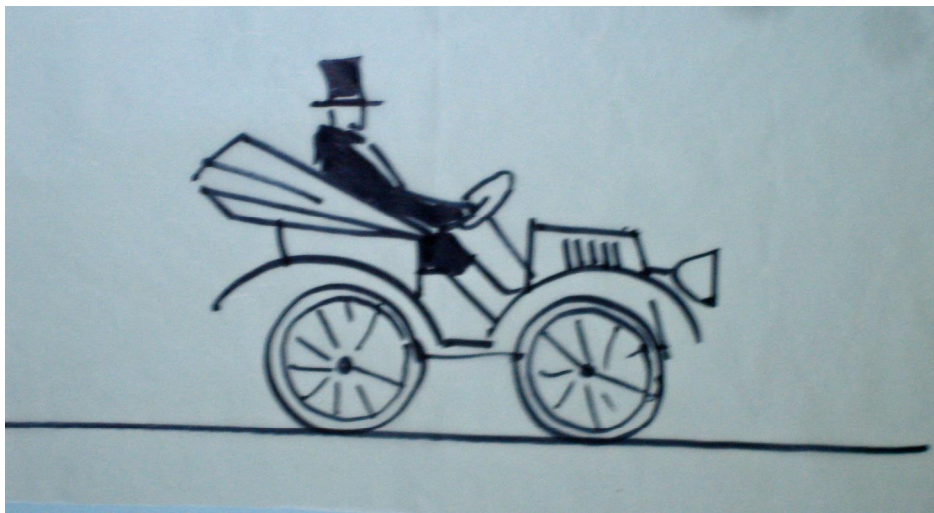
Elbúcsúztunk és ott ők felültek a villamosra. Én pedig a Zsigmond téri kocsis kocsmába az utolsó egy forintommal bementem fölmelegedni. Hideg volt, köddel volt tele a levegő és füsttel, és a kibírhatatlan ronda pesti gázzszaggal. Minden csupa mocsok, bent a kocsisok között hömpölygő füst, zaj, lárma, civakodás és nevetgélés, zsörtölődés. A pattogó kályha körül emberek melengették a kezüket. Az egy deci bor után én magam is a kályha mellé húzódtam. Este nyolc-kilenc óráig szüröcsölgettem az egy deci bort, majd leszaladtam a városba át az Andrássy útig. Az Andrássy úton volt egy cukrászda eszpresszó, ott ültek a barátok, beszélgettünk művészetről, meg miegyéberről és nem feltétlenül volt szükséges kávé inni. Ismertek. Ott megvártam, amíg az este eljött. Addigra nagyon-nagyon hideg lett, zimankós is volt. Az egyik barátom fölhívott a lakására, úgyhogy aztán rendszerint, amikor valaki fölhívott a lakására, akkor odament az egész társaság. Leültek és körülment a kalap, akinek volt pénze az beledobta, akinek semmije se volt, azok lementek és bort hoztak. Bor az mindig jutott valamiképpen. Magam sem tudom, hogy hogyan, de közénk néha bekeveredtek orvosok, színészek, újságíró jelöltek és praktizálók, zenészek. Mindig került valaki. Így néztünk neki a jövőnek.

Nem tudom, hogy ezen az éjszakán volt-e, de egy ilyen az éjszakán, fél egykor igyekeztem a Pusztaszeri úton hazafelé. A Zsigmond térnél a villamossíneken keresztül ment át egy ember, és egy államvédelmis személygépköcsi elütötte a szerencsétlent. Ott feküdt a pocsolyában. A gázoló rohant orvosért a Margit híd budai oldalában lévő kórházba valószínűleg a Margitba, vagy a Lukácsba, nem tudom melyik helyre. De ott hagyta azt az embert. Megpróbáltam segíteni. Nem járt már senki arra, az utca üres volt. Egyszer csak az államvédelmis pasas visszaérkezett, segítettem, hogy betegyük az kocsijába, reméltem, hogy nem dobja a Dunába. Már nem volt erőm, kabátom is csupa sár volt. Szerencsétlen emberben, alig volt már élet. Felmentem a Pusztaszeri útra, Jenő és Barna már otthon voltak, de nem tudtak aludni. Rettentően megörültek, hogy megjöttem, mert az volt a rend, hogy a középben lévő felmelegedett és utána kiment a szélre. Így gurultunk jobbról-balra reggelig, amíg a napsütés bejött a hatalmas lyukon, amit mi ablaknak nevezünk. Ami annyit jelentett, hogy a takaró

átalakult kabáttá és a zakót és az inget levéve derékig megmosakodtunk. Ami után egész jól éreztem magam. Ilyen volt a Pusztaszeri úti lakás, aminek még sok története van.

1947 decemberében a Jánossy Félix bátya, a költő Jánossy Pista megnősült, a szerencsétlen. Elvett egy leányt, aki a Magyar Nyelvtudományi Intézetben dolgozott. Új házasokként valódi manzárdszobába jutottak. Pénzük alig volt elég ahhoz, hogy kifizessék a lakbért. Egy alkalommal, nagy hó volt, éjszaka mínusz 14 fok hideg. Jánossy Pistának összesen egy ballonkabátja volt, kitalálta, hogy egyet a kezébe fűj és gyorsan a hóra alá kapja. Rohant haza feleségéhez. Rohant volna, ha cipője engedte volna, mert az lefagyott és tátongott is. Úgyhogy meg kellett kötni a talpát két madzaggal. Az én cipőm is eléggé laza volt. Keserű érzések jönnek föl bennem, ha rá gondolkodom. Akkor, valamiképpen nem akartam tudomást venni róla. Pista az egyik ilyen hatalmas kirohanás alkalmából kikapta karjait a hóra alól, hogy egyet újra fűjjon bele és összedörzsölje. Megálltunk a nagy lépcső előtt, tele volt jéggel, ha azon lecsúszik az ember, akkor a kórházban ébred fel, vagy a másvilágon Belefűjt a tenyerébe és azt mondta, hogy Őcsi! Te! Látod milyen nagyszerű, hogy mi művészek vagyunk, mert elvből aranyat csinálunk. Ez a mondása a Jánossy Pistának nekem kinccset ért. Azóta is sokszor, amikor nehéz helyzetbe kerülök, vagy került embertársaimat látom, mindig el szoktam mondani ezt a mesét. Várta őt a felesége, aki fölmelegítette, mert volt egy ágyuk. Egy ágyuk és egy asztaluk volt és székük, azt hiszem, az is csak egy. De az ágy már melegen várta Pistát. Érdemes volt megnősülnie.

Ezen a napon, amikor hazaértem senki sem volt otthon. Próbáltam valahol megbújni. Valamelyik barátnál, vagy ismerősnél, akinek meleg lakása volt. Vagy valamilyen közületi helyen, ahol meg lehetett maradni éjszakára. Borzasztó hideg volt. Egyedül

feküdtem újságpapírok között, kezem gémberedett. Elhatároztam, hogy elszaladok a Fekete Pista barátomhoz, akinek valódi műterme volt és mellette egy egész kicsi szobája. Építész volt, itt dolgozott és mindig be volt fűtve a szobája, ahol néha hárman-

négyen meghúzódtunk. Pista nagyon jószívű, kedves fiú volt. Akinek természetesen, ha szüksége volt mi is segítettünk. Én építésmunkában néha tudtam neki dolgozni. Kiállításokkal foglalkozott azokban az időkben, néhány újjáépítéssel. Mert csupa rom volt Budapest. Na, elég az hozzá, hogy elrohantam Pistához, csengettem az ajtón, de ha nő volt nála, akkor persze nem engedett be. Egy csengetés után már világgossá vált, hogy a Pistánál van valaki vagy nincs. Ha nem volt senki, akkor beengedett, sőt örült is, hogy jöttem. Ha volt nála valaki, akkor viszont más irányba kellett szaladni. Nagy melegség volt számomra Fekete Pista meg a lakása, mert nélküle azt hiszem, el is patkoltam volna.

Ezekben a hideg napokban, karácsony napján rokonaimhoz mentem ki Pilisre. Öt forintba került a vonat. Gondoltam, ott melegben leszek. Ilyenkor nem volt elérhető egyetlen barátom sem. A családos embereket meg nem akartam zavarni. Két napig voltam rokonaimnál. Láza lettem, két hétig senki nem került arrafelé, a, se Ragály Jenő, se Barna, sehol senki. A láztól már nem tudtam lábra állni. Egy bádog csajka volt mellettem vízzel, abból ittam. Már kimenni is nagyon nehéz volt. Kétheti nyomorúság után találtak meg, teljesen kiéhezve. Csodák csodája, nem fagytam meg. A körülmények, a betegségem legkrízisebb éjszakája után napsugaras reggel köszöntött. Arra gondoltam, hogy néhány óra vagy perc választ el, és megszabadulok ettől az egész nyomorúságtól. Ébredéskor napsugár sütött a padlóra, fehér lovaköpenyben fekete arcú férfi állt ott, elmosolyodott majd eltűnt a látvány. Ettől a perctől fogva erőmet visszakaptam, néhány nap alatt sikerült annyira feljavulnom, hogy eljutottam Pestig, ahol nagyon megdöbbentek tőlem az ismerősök. Nem emlékszem világosan, hogy kinél, valami nagyon kedves helyen, egy-két órát töltöttem és meleg tejet is kaptam. Aztán Fekete Pistánál voltam. Pista kedves volt hozzám, és nyers májat petrezselyemmel kevertetett össze öreg szobaasszonyával és azt kaptam enni, hogy följavuljak. Pista erősködött, hogy feküdjek ott a hátsó szobában, ahol volt egy ágy. Betakart, ott tartott magánál. Szégyelltem az örökös Fekete Pista nyakára való járást, de ha nem fogadom el, akkor bizonyára végem lett volna. Mihelyst egy kicsit összeszedtem magam indulni akartam, Pista teát készített. Egy-két napig voltam nála. Olyan jó erőre kaptam, hogy bátran elkocogtam a Népi és Irodalmi Kollégiumig.

Bementem az egyetemre, ahol nagy szeretettel fogadtak, nem tudták, hogy mi van velem. Meghaltam vagy már átszöktem Ausztriába vagy ilyesmi. Nem mertek egy szót se szólani. Fizetést kaptam. Igen jól jött, mert vehettem magamnak egy pár cipőt és néhány szükséges dolgot. A Nyugati pályaudvar melletti boltban savanyú káposztát vettem és kisüveg olajat egy parasztnénikéktől. Villamossal mehettem haza. Másnap bementem az egyetemre. Aztán Pergi Máriával találkoztam. Mária az egyetemista lányok kollégiumának volt az igazgatónöje. Textilt szőtt és mindenben ügyeskedett, hogy fenntartsa a népét. Máriának jó kapcsolatai voltak, és az Actio Catholica révén kaptam egy matracot és egy fotelt, amelynek nem volt lába. Sorsom messzemenően jobb lett, amikor két takarót szereztem. Vidáman néztem a világba. De a tudóm rötyögött, tele volt vízzel. Azt hiszem, a jó körülmények között élő emberek ilyen állapotban szépen elmennek a másvilágra. Én viszont jól éreztem magam. Röhögtem, hogy milyen zenés kíséretem van a lépcsőjárásnál. Vártam a tavaszt, hogy tavasszal majd megszököm és átkerülök Nyugatra. Addig följavítottam a testemet. Mert mit tudom én, ha elkapnak börtön, ha agyonlőnek, akkor már nincs probléma, de egy nagy

fizikai tortúra el ˝tt állhatok, amit már egy pár alkalommal megcsináltam. Végleges volt az elhatározásom, hogy elszakadjam hazámtól.

Történt, hogy Vili j ˝völtaból orvoshoz kerülhettem. J ˝ kapcsolatai voltak a Seb ˝k Zoltánnal, aki r ˝ntgenes professzor volt. A professzor ˝r k ˝t h ˝nappal a betegs ˝gem után megn ˝zte a t ˝d ˝met ˝s azt mondta, hogy hát ragyog ˝, nincs semmi baj, de egy olyan j ˝ nagy z ˝ldd ˝nyei nagyság ˝ elmeszesedett gomb ˝c maradt a sz ˝vem alatt a t ˝d ˝mben.

A megnyugtat ˝ h ˝rek eg ˝zs ˝gemr ˝l egyre gyorsabbá tette a sz ˝ks ˝g ˝t az elszakadásnak. Lukács Gyurka, aki annak idej ˝n a Magyar Királyi Ludovika Akad ˝mianak volt a hallgat ˝ja, hogyhogy nem a Veres P ˝ter balmaz ˝jvaros ˝ ir ˝, paraszttgazdanak – aki honv ˝delmi miniszteri tárcának volt az ura ebben az id ˝ben Magyarországon a kommunista rendszer kegy ˝b ˝l vagy k ˝vetkezt ˝b ˝l – volt a szarmyseg ˝dje. Na, mondom Zr ˝nyi m ˝djara egyenesen neki. Tudtam valakir ˝l, az ˝n ezredemb ˝l, hogy m ˝g mindig szolgál, ˝s a nyugati határon van. Feh ˝r Laszl ˝nak h ˝vtak, egy százados. Gondoltam, hogy legbiztosabb hely ahol megk ˝rdezzem, hogy hol van ennek az embernek a c ˝me, ha be megyek a Lukács Gyurihoz a Honv ˝delmi Miniszter ˝iumba. A kapunál megáll ˝tanak, k ˝rdezik, hogy kit keresek? Mondom Lukács Gy ˝rgy ˝rnagyot. Wágner Nándor vagyok. Telefonalnak ˝s a Gyuri fogad. Bemegyek, felvisznek a l ˝pcs ˝n, be a honv ˝delmi miniszternek az el ˝szobájába, abb ˝l ny ˝lt egy kis szoba a baloldalon, nagyon elegáns fens ˝ges b ˝torokkal. Ott látom a Lukács Gyurit, ilyen hatalmas min ˝s ˝gben. K ˝sz ˝ntve ˝t k ˝rdi, hogy mi járatban vagyok? Mondom, Gyurka tudom, hogy te itt vagy a Honv ˝delmi Miniszter ˝iumban ˝s sz ˝ks ˝gem volna megtudni, hogy a Feh ˝r Laci hol található meg. Azt mondta, hogy a Feh ˝r Lacit már nem találod meg, mert elk ˝ldt ˝k a Szovjetuni ˝ba. Na, mondom magamban, v ˝gem van! Nincs rem ˝nyem, hogy megb ˝z ˝that ˝ vagy legalábbis megb ˝z ˝that ˝nak gondolható szem ˝ly seg ˝ts ˝g ˝vel atjutnom a hatarz ˝nan. Gyurival elbesz ˝lgett ˝nk. Nagyon kedves volt

Wágner Nándor m ˝ term ˝ben